M-46

ॐ श्रीगणेशाय नमः [illegible] परमात्मने नमः ॐ यं वेदाः सततं स्तुवन्ति नितरां ध्यायन्ति यं योगिनो यः स्रष्टादिनिदानमस्य

किरणं दृग्गोचरो यः पुमान् तस्मिन्नेव लसत्तमो ... वपुषि ... ज्ञानात्मके शाश्वते मच्चित्तं रमतां सदा भयहरे श्रीम

न्नरवृन्दामि १ चित्रामान्वयसागरेन्दुममलं चैवं विहृन्नमणेः श्रीगुरोः काशीनाथसुभाविधानलसतः कारु

ण्यबोधं बुधैः स्वान्तःप्रान्तगतान्धकारतरणिं श्रीपादपंकेरुहं हृत्संकलयामि ... मलं ... देवप्रि

वं २ ज्ञात्वा तेन मनेनके श्रीलसद्य ... दिदीपितः तर्कसंग्रहस्य गूढार्थान्विवृणोमि यथामतिः ३ श्रीमद्दिक्कमपद्वृन्ना

ॐ निधाय हृदि विश्वेशं विधाय गुरुवंदनं बालानां सुखबोधाय क्रियते तर्कसंग्रहः १

धिपमहाराजाधिराजाज्ञामितप्रताप श्रीगजसिंहसुतस्य पत्न्याश्रीराजसिंहप्रभोः सज्ज्ञानाय विनिर्मितोऽतिसुगमः शि

ह्यानन्दचन्द्रोदयो रम्यः साधु तेनोऽस्तु पंडितमनोहर्षतरंगाय तम् ग्रंथादौ निर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थमन्नंभट्टोपाध्यायः

शिष्टाचारानुमितश्रुतिबोधितकर्तव्यताकं नमस्कारात्मकं मंगलमाचरन् श्रोतृप्रवृत्तये चानुबंधच

तुष्टयं दर्शयन् शिष्याणामवधानाय चिकीर्षितं ग्रंथं प्रतिज्ञां च कुर्वन् शिष्याणां मंगलप्रवृत्तये आस्तिक

मार्गप्रवृत्तये वा तन्निबध्नाति निधायेति तर्क्यन्ते प्रमितविषयीक्रियन्ते इति तर्काः द्रव्यादिपदार्थाः तेषां संग्रहः

संक्षेपेणोद्देशलक्षणपरीक्षा यस्मिन् स संग्रहः नाममात्रेण वस्तुसंकीर्तनमुद्देशः यथा द्रव्यगुण इति ॥ ◌ ॥

यत्रैव प्रत्यक्षं मंगलमेवास्ति तत्र तस्यैव प्राधान्यं दिवाकरदीधितिरभावे दीपदीधितेरप्यादृष्टोत्पादकत्ववदिति भावः
इति श्लोकव्याख्या अथ मंगलं न समाप्तिं प्रति कारणं कादंबर्यादौ मंगलसत्त्वेऽपि समाप्त्यनुदयात् नास्तिकग्रं
थे मंगलाभावेऽपि समाप्त्युदयात् अन्वयव्यतिरेकव्यभिचारादिति चेन्न यत्सत्त्वे यत्सत्त्वेतरयावत्कारणसत्त्वे यत्स
त्त्वमिति तस्यैवान्वयत्वेन कादंबर्यादौ मंगलसत्त्वेऽपि कारणान्तरस्यासत्त्वेन अन्वयव्यभिचाराभावात् ना
स्तिकग्रंथे च कार्यात्कारणमनुमेयमिति न्यायेनापि नास्तिकैः कृतमंगलकः विघ्नध्वंसपूर्वकग्रंथपरिस
माप्तिमत्त्वात् इतिहेतुवदित्यनुमानं जन्मांतरीयमंगलसिद्धेर्व्यतिरेकव्यभिचाराभावाच्च ननु मंगलस्य श्रुति
बोधितकर्तव्यताकत्वे किं मानमिति चेन्मंगलं श्रुतिबोधितकर्तव्यताकं अलौकिकाविगीतशिष्टाचारविषयत्वा
द्दर्शादिवदित्यनुमानमेव लौकिकव्यभिचारवारणाय अलौकिकेत्याचारविशेषणम् आचारश्च क्रिया
परं तु विषयत्वसान्निध्यात्मकतिरेव विवक्षिता उन्मत्तकृतरात्रिश्राद्धादेरहेतोः सत्त्वाद्व्यभिचारोऽतः शिष्टे
ति शिष्टत्वं च भक्तिश्रद्धादिभिर्वेदानुमतकर्मकर्तृत्वम् अतो नास्तिकाभासे व्यभिचारवारणाय भक्तीत्यादि
चैत्यवंदनप्रवृत्तबौद्धव्यभिचारवारणाय वेदानुमतेति भक्तिश्चाराध्यत्वेन ज्ञानं श्रद्धा च फलावश्यंभा
वित्वनिश्चयः इति संक्षेपः नव्यास्तु मंगलस्य विघ्नध्वंस एव फलं समाप्तिस्तु प्रतिबंधकाभावघटितकार

असाधारणधर्मो लक्षणं यथा गंधवत्त्वं पृथिव्याः लक्षितस्य लक्षणं संभवति न वेति विचारः परीक्षाः नन्वेतद्ग्रंथस्य रचनाबलेन
नेकीदृशाद्ग्रंथोऽनेनायं तत्राह सुखबोधायेति सुखेनानायासेन बोधाय पदार्थतत्त्वज्ञानायेत्यर्थः तथाच सामस्त्येन
विधा प्रवृत्तिरुद्देशो लक्षणं परीक्षा चेति भाष्यसंमतत्वात् उद्देशादेः कोलत्वा न पदार्थतत्त्वज्ञानं भवेत्स एवेति भावः अत्र
त्रोद्देशाल्पपत्वज्ञानफलकं लक्षणस्येतरभेदज्ञानं विवक्षिते परीक्षाया लक्षणदोषपरिहार इति मन्तव्यं ननु कुतस्माज
लिलीलावत्यादिग्रंथाध्ययनेनापि पदार्थतत्त्वज्ञानं संभवेत् किमर्थं नवग्रंथरचनाबलेन एतस्मात् तत्राह सुखं
बोधायेति बालानामिति तथाच तेषां मतिदुर्बोधत्वात् तत्र बालानां सुखेन बोधो भवतीति भावः ग्रंथाधी
तव्याकरणकाव्यकोशोऽनाधीतन्यायशास्त्रो बालः नन्वाशीर्वादनमस्कारवस्तुनिर्देशभेदतः मंगलं त्रिवि
धं प्रोक्तं शास्त्रादिमुखादिष्विति महदुक्ते मंगलस्य ग्रंथादावश्यकतया तदवश्यकर्तव्यत्वात् कथं क्रियते इ ३
त्यत आह निधायेति विश्वेशं जगत्कर्तारं श्रीसांबमूर्तिं हृदि मनसि निधाय नितरां ध्यात्वा गुरुवंदनं च विधाय
इत्यर्थः तथा चात्र नमस्कारात्मकं मंगलं कृतमेवेत्याशयः ननु मंगलेनैव समाप्तौ सत्यां गुरुवंदनमयुक्तमि
ति वाच्यम् पूर्वोक्तेषु गुरुस्तोत्रं गुरोरुत्कृष्टेन केनापि गुरुरेव परं ब्रह्मेत्यादिवचनैर्गुरोरेवोत्कृष्टत्वप्रतिपादनत
सेवावश्यकत्वात् इष्टमंगलस्य तरसामग्रीसंपादनायापि निरीश्वरवादिमतनिराकरणाय चेति बोध्यं ॥६॥

णसमुदयादेवेत्याहुः श्रुतिसंमतत्वात् तत्रोद्देशस्यैवादौ कर्तव्यतया तत्पुरस्कारेण पदार्थान्विभजते द्रव्ये
ति नैयत्यादिकं पदार्थसामान्यलक्षणं सप्तग्रहणं स्पष्टार्थमेव मतेऽपि श्रुतिपदार्थसमान्यलक्षणं द्रव्यं विभज भर
ते तत्रेति तत्र सप्तपदार्थमध्ये इत्यर्थः नवैवेति द्रव्याणि नवैवेत्यर्थः एवं तत्रेतिपदं चतुर्विंशतिगुण
इत्यादिनाप्यन्वेति द्रव्यत्वजातिमत्त्वं गुणवत्त्वं समवायिकारणत्वं वा द्रव्यसामान्यलक्षणं द्रव्यत्व
जातौ किं प्रमाणं द्रव्यमितिप्रतीते द्रव्यवृत्तिर्या समवायिकारणता सा किंचिद्धर्मावच्छिन्ना कारणतात्वं

द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाभावाः सप्तपदार्थाः

तत्र द्रव्याणि पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशकालदिगात्ममनांसि नवैव॥

द्वृत्तिकारणतावदित्यनुमानेनवा मानं तादृशधर्मविधया द्रव्यजातिसिद्धिः नन्वाद्यक्षणे द्रव्यस्यनि
र्गुणत्वेन तद्रूपं गुणवत्त्वं तल्लक्षणं न च तदानीं गुणस्तत्र संभवति एवं घटरूपसमवायिकारणाभावात्
समानसामग्रीकत्वात् तु घटगुणयोर्भेदो न स्यात् कारणभेदस्यैव कार्यभेदनियामकत्वादिति चेन्नैवं
गुणसमानाधिकरणसत्ताभिन्नजातिमत्त्वस्य विवक्षितत्वात् एवं रूपं रसात्मकं प्रतीतिस्तु न सम
वायेन रूपेण पत्रकमेकत्वं चावगाहते न गुणे गुणानंगीकारात् किंतु घटनिष्ठ एव तत्समानाधिकर

घटनिष्ठाधिकरणतानिरूपिताधेयताप्रा
लित्वं वर्तते त्रिगु

वे० टी० ३

एवं संबंधे नभ्यंतरावच्छिन्नातिव्याप्तिरिति मंतव्यम् नवत्वमेव वक्तृत्वादयं तत्पृथिवीति अपास्तमेवाद्ः ननु द्रव्यं
धकारद्युतिप्रतीतेस्तमसः प्रसिद्धत्वेन नीलं तमश्चलतीति प्रतीतेस्तमसो गुणक्रियावत्त्वेन द्रव्यत्व
सिद्धेस्तस्य पृथिव्यादिभिन्नत्वे सति रूपवत्त्वेन पृथिव्यादावंतर्भावोऽपि न तस्य तदुक्तम् तमः खलु चलं नी
लं परापरविभागवत् प्रसिद्धद्रव्यवैधर्म्यान्नवभ्यो भेत्तुमर्हतीति इति कथं नैवं इति चेन्न तस्य द्रव्यत्वे आ
लोकसहकृतेनैव चक्षुरिंद्रियेण ग्रहणं स्यात् द्रव्यचाक्षुषप्रत्यक्षे तैजसदीपकालोकसहकृत चक्षुरिंद्रियस्य
कारणत्वात् अपघटादीनामालोकमंतरेण कथं चाक्षुषमिति चेन्न अदृष्टविशेषोपगृहीतघटादि
यस्यानुत्पन्नस्यालोकाभावसहकारीति कल्पनात् विलक्षणादृष्टवशात्क्वचिदनुत्पन्नस्यालोकस्यापि सहका
रित्वकल्पनात् यद्वास्मदीयत्वेन द्रव्यचाक्षुषविशेषणात् न च पश्चादवच्छेदेनालोकसंयोगसत्वे
ऽग्रावच्छेदेन कुतो न घटादिचाक्षुषमिति वाच्यम् अग्रालोकसंयोगावच्छिन्नः चक्षुःसंयोग एव चाक्षुष
निदानमित्यस्मदभिप्रायात् किंचातिरिक्ततमःकल्पने तत्प्रागभावादिकल्पने च गौरवमेवाविशि
ष्यते तस्मात्तेजोऽप्रकाशकं तेजःसामान्याभाव एव तमः यत्किंचित्तमः द्रव्यं गुणक्रियावत्त्वात् यद्यद्
गुणक्रियावत्तत्तद्द्रव्यं यथा पृथिवी प्रकाशकालोकद्वयापि पाठः ॥ ० ॥ ३

तेजोभाववतितमस्यापत्तेः सामान्यपदं सुवर्णेवतिरेकेऽयं धूम काराभावापत्त्या प्रकाशकपदं शरणकादिसत्त्वेऽध
काराभावापत्त्या श्रेष्ठपदं नीलं तमस्त्वमिति इति श्रुतीति भ्रमः उष्णस्पर्शस्यापत्तेरपि तु मराकत्वात् तमोऽभावो
न तेजः इति बोध्यम् इति द्रव्यसामान्यनिरूपणं गुणान् विभजते रूपेति तदेवमनुवर्तते गुणत्वजातौ मानं प्र
वैव तत्र प्रमाणं दो गुणस्य समाकारणे इवैव नियामिकेति ज्ञेयं द्रव्यकर्मभिन्नत्वे सामान्यवान् गुणः द्र
व्यकर्मणोरतिव्याप्तिवारणाय विशेषणदलं सामान्यादावतिव्याप्तिवारणाय विशेष्यदलं चतुर्विंशति गुणा

रूपरसगन्धस्पर्शाः संख्यापरिमाणमथ पृथक्त्वं संयोगविभागपरत्वापरत्वे गुरुत्व
द्रवत्वस्नेहशब्दबुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काराश्चतुर्विंशतिः

इति ज्ञेयं रूपरसगन्धस्पर्शाः संख्यापरिमाणे पृथक्त्वं संयोगविभागौ परत्वापरत्वे बुद्धयः सुखदुःखेच्छा
द्वेषप्रयत्नाः इति वैशेषिकसूत्रे चकारस्यानुक्तसमुच्चायकत्वान्न विरोध इति बोध्यम् लघुत्वस्य
गुरुत्वाभावरूपत्वादाल्पस्पर्शकत्वाभावरूपत्वान्न चतुर्विंशतित्वव्याघातः इति गुणसामान्यनिरूपणं ॥ कर्म
मी विभजते उत्क्षेपणेति कर्मत्वजातिः सा च प्रत्यक्षसिद्धा संयोगभिन्नत्वे सति संयोगासमवायिकारणं

८ चं० टी०

योगभिन्नत्वे परपटादावव्याप्तत उक्तं संयोगेत्यादि क्वापि पुस्तके संयोगासमवायिकारणेति हस्तपुस्तकसंयोगस्तत्रा
तिवक्षद्विवारणाय सत्वं तत्र भ्रमणादीनां गमनेन्तर्भावे विरोधाभावात् इति न पंचत्वविरोध इति कर्म्म सामान्यनिरूप
णं सामान्यं विभजते परमिति परसामान्यमपरसामान्यमित्यर्थः परत्वं चाधिकदेशवृत्तित्वं तथाहि द्र
द्रव्यगुणकर्मसु व्यादि त्रितयं सदिति गृह्यते सतो भावः सत्तेति व्युत्पत्तेः तत्र सत्ता नाम काचन जातिरस्ति सा च द्रव्यत्वाद्यपे
क्षया करणद्रव्यवर्त्तमानास्तैवैकदेशे गुणादावपि वर्त्तते अतः परसामान्यमित्युच्यते अपरत्वं च न्यूनदेशवृत्तित्वं

उत्क्षेपणापक्षेपणाकुंचनप्रसारणगमनानि पंचकर्म्माणि परमपरं चेति द्विविधं सामान्यं

वर्त्तते च द्रव्यत्वं गुणादिसाधर्म्येण सत्ताधिकरणगुणादेरन्यूनदेशे द्रव्ये तद्वृत्तित्वं वर्त्तते चेत्समन्वयः अथैवं
सति द्रव्यत्वस्य पृथिवीत्वापेक्षयापरत्वात्परं सत्तेति वदसमानं रूपास्त्वगतिरिति चेन्न तस्य सकलजात्यपेक्ष
न्य० यापरत्वाभिप्रायकत्वात् सामान्यादिके न जातिः किंतूपाधिः यद्यपि धर्म्ममात्रमुपाधिरित्युच्यते तथापि
जातिभिन्नो धर्म्म एवात्र विवक्षितः स च द्विधा सखंडोपाधिश्चाखंडोपाधिश्च तत्राद्यो बहुपदार्थघटितो धर्म्मः यथा उक्ते
स्वरूपत्वादिकं बहूनां भावत्वाभावत्वशरीरत्वं द्रव्यत्वविषयत्वकारणत्वकार्यत्वाकाशत्वकालत्वादि
गत्वादयश्च द्वितीयोऽनिर्वचनीयो धर्म्मः सत्वकारोक्तसामान्यादिलक्षणं प्रसंगादत्रैव व्याख्यायते नि
त्यमेकमनेकानुगतं सामान्यमिति अत्रैकत्वमापाततः न च तल्लक्षणं संभवति घटत्वपटत्वाद्यनेकेषु एकत्वाभा ८

रामदेवपाठी ४

वर्तेते नैतौ त्वानेकत्वयोः विरोधात् यद्यपि तदपि स्वत्वमेव तत्त्वं सजातीयधर्मेतरराहित्यस्वरूपं अपवादएकमिति
स्वरूपकथनमेव अनेकानुगतत्वं चानेकवृत्तित्वं तदपि समवायेन बोध्यं तेन नात्यन्ताभावे तिव्याप्तिः तत्त्वा
भावो नैरंतर्यके विशेषणतासंबंधेन वर्तते वृद्धसंयोगादवयवस्य तत्र उक्तं नित्यमिति गगनपरमाण्वादिवारणाय अनेके
ति वृत्तिसामान्यनिरूपणं विशेषं विभजते नित्येति स्वतो व्यावर्तकत्वं विशेषत्वं अयं विशेषो द्रव्यादिभिन्नो वि
शेषादिस्तत्र तत्स्वरूपमेव व्यावर्तको भवतीति लक्षणसमन्वयः व्यावर्तकत्वं नाम व्यावृत्तिजनकत्वं व्यावृत्तिश्च त

नित्यद्रव्यवृत्तयो विशेषास्त्वनंता एव समवायस्त्वेक एव ॥

रभेदस्तद्वत्तां नैव रमते वेति स्फुटतरं ननु विशेष एव किमर्थमाश्रयत इति चेत् उच्यते घटादीनां कपालसमवे
तत्वादिना पटादितो भेदकमस्ति परमाणूनां तु विशेषं विना परस्परभेदकं न किंचिदस्त्यतो नापत्ता विशेष
मास्रयणीयः एवं शब्दसमवायिकारणतावच्छेदकतयापि विशेषः सिद्ध्यति श्च तानुमानं पूर्ववत्कारणतात्वलि
गंके आकाशत्वं शब्दसमवायिकारणत्वं यद्वाकवत्वादिकमवच्छेदकमिति स्वतो व्यावृत्तत्वमेव तासो
मीत्यां नित्यद्रव्यवृत्तयः इत्याश्रयकथनम् इति विशेषनिरूपणम् समवायस्यैकविधत्वादाह सम
वायस्त्विति नित्यः संबंधः समवायः संयोगवारणाय नित्य इति संबंधस्य संबंधिभिन्नत्वे सति संबंधा

५ श्रितः स्वभिन्नसंबंध्याश्रितः स्वाभिन्नवृत्तियोगिकः संबंधव्यवहारहेतुर्वा भवति च घटघटत्वयोः समवायः
स्वभिन्नघटवृत्तिसंबंधिघटे घटत्वं च न तदाश्रितः अभावाद्यात्मकस्वरूपसंबंधादिवारणाय तृतीयदलं नये
घटवभिन्नत्वनिविष्टस्वरूपसंबंधघटं परां संबंधव्यवहारस्य गौणत्वेन तत्र संबंधत्वं तस्मान्नयेतिन्नवा गा३
तसंयोगसमवायावेव मुख्यसंबंधौ ननु समवायसंभावे किं मानमिति चेदत्र प्राचः इह कपाले घटः सम
वाय इति प्रत्यक्षमिति जगदिरे न चात्र भूतले घटः संयुक्त इति वद् गगने घटः संयुक्त इति प्रत्यक्षत्वानुदया
त संबंधप्रत्यक्षस्य यावदाश्रयप्रत्यक्षस्य हेतुत्वेन समवायो न प्रत्यक्षः तस्यातीन्द्रियसाधारणत्वात् किं
त्वनुमेयः तथाहि घटो विशिष्टज्ञानं तत्किंचित्प्रकारकं किंचिद्विशेष्यकं किंचित्संसर्गकं चेति सर्वजन
सिद्धं एवं सति रूपवान् घट इति विशिष्टज्ञानं विशेषणविशेष्योभयसंबंधविषयकं विशिष्टज्ञान
त्वात् दंडीति विशिष्टज्ञानवदित्यनुमानात् द्रव्ययोरेव संयोग इति नियमेन संयोगस्य बाधात् समवाय
सिद्धिरित्याहुः प्रकारत्वं नाम विषयताविशेषः एवं विशेष्यत्वमपि प्रकारत्वं नाम भासमानवैशिष्ट्यप्रति
योगित्वं विशेष्यत्वं नाम तदनुयोगित्वं वैशिष्ट्यं
नाम संबन्धः दंडीति ज्ञाने भासमानवैशि
ष्ट्यं संयोगस्तत्प्रतियोगित्वं दंडे तद

५ शिव

नुयोगित्वं पुरस्कृत्यापि केचित् अत्र मीमांसकाः समवायस्थाने स्वरूपसंबन्धः एवं निविरूपत इत्याहुस्तद
न्न रूपाद्यात्मकानंतस्वरूपाणां संबन्धत्वे गौरवात् न च समवायस्यैकत्वे रूपवान् वायुरिति प्र
तीत्यापत्तिस्तत्र समवायस्य रूपसमवायस्य चैकत्वादिति शंक्यम् रूपविशिष्टसमवायाधिकरणताया
स्तात्प्रवृत्तीति नियामिकाया वायावसत्वात् इति समवायनिरूपणं अभावं विभजते अभाव इति भा

अभावश्चतुर्विधः प्रागभावः प्रध्वंसाभावोऽत्यन्ताभावोऽन्योन्याभावश्चेति॥

वभिन्नत्वे भावत्वाभावः प्रतियोगिज्ञानाधीनज्ञानविषयत्वं वाऽभावत्वं अखंडोपाधिरित्यपि केचित्
भावत्वं च समवायैकार्थसमवायान्यतरसंबंधेन सत्तावत्त्वमखंडोपाधिरित्यपि केचित् अत्र गुरवः
अभावाधिकरणात्मकत्वमिच्छन्ति तन्न जलगतगन्धाभावस्य जलस्वरूपतया गंधाभावस्य घ्राणजानुपपत्तेः
जलस्य घ्राणजायोगादिति दिक् इत्यभावसामान्यनिरूपणम् अथ पदार्थानां साधर्म्यवैधर्म्ये निरूपयन्ते
तेषां ज्ञानं ज्ञेयत्वादिकं साधर्म्यं तच्च प्रागुक्तमेव द्रव्यादिषण्णां भावत्वं द्रव्यादिपंचानां भावत्वे सत्यनेक
त्वं समवायेन संबन्धित्वं च द्रव्यादिचतुर्णां समवेतसमवेतत्वं पदार्थ
विभाजकोपाधिमत्त्वं द्रव्यादित्रयाणां सत्तावत्त्वं

द्रव्यगुणयोर्नित्यानित्योभयवृत्तिसत्ताभिन्नजातिमत्त्वं कर्म्मावृत्तिजातिमत्त्वं वा गुणकर्म्मणोर्गुणकर्म्म
समवायिकारणत्वं गुणादिवृत्तिगुणकर्म्मभिन्नत्वं सामान्यादिचतुष्टयस्य सामान्यभिन्नत्वं ये-
षां यत्साधर्म्यं तत्तदितरेषां केवलान्वयिभिन्नैवधर्म्मामितिध्येयम् इति श्रीसिद्धान्तचंद्रोदये तर्क-
संग्रहव्याख्याने पदार्थोद्देशविभागनिरूपणं नाम प्रथमः परिच्छेदः पदार्थान्विभज्य लं
प्रतितेषामुद्देशक्रमानुसारेण लक्षणं वक्तुमुपक्रमते गंधवतीति गंधवती पृथिवी गं-
धवत्त्वं च समवायेन बोध्यं तेन कालिकसंबंधेन कालेदैशिकसंबंधेन दिशि
गंधवत्त्वसत्त्वेपि न क्षतिः तयोस्तेन संबंधेनैव सर्वाधारत्वात् अपत
व्याप्य देवदत्तलक्षणं पटव्याप्त्यतिसंभवरूपदोषत्रयशून्यं यथा गोः सास्ना
दिमत्त्वं अव्याप्तिश्च लक्ष्यैकदेशावृत्तित्वं यत एव गोर्निकपिल
त्वम् लक्षणं तस्याव्याप्तिग्रस्तत्वात् अतिव्याप्तिश्च लक्ष्यवृत्ति
त्वे सत्यलक्ष्यवृत्तित्वम् अत एव गोः शृंगित्वं लक्षणं तस्या
तिव्याप्तिग्रस्तत्वात् असंभवश्च लक्ष्यमात्रावृत्तित्वं यथा
गोरेकशफत्वं न लक्षणम् असंभवग्रस्तत्वात् एवं गं

क्ष्मत्वादिना संकरात् तथाहि संकरो नाम परस्परात्यंताभावसमा

धवलत्वस्य लक्ष्यैकदेशे पाषाणमुक्ताहीरकादाववृत्तित्वरूपाव्याप्तिग्रस्तत्वात् कथं पृथिवीत्वलक्षणमिति

चेन्न तद्भूमानि गंधोपलंभेन तत्रापि गंधकल्पनात् तस्यानुद्भूतत्वादनुपलब्धिः अनुद्भूतत्वं च

जातिस्तदभावा उद्भूतत्वमिति गंगेशोपाध्यायः उद्भूतत्वं जातिस्तदभावोऽनुद्भूतत्वमिति जरद्

नैयायिकाः तदुभयमपि संकरस्य जातिबाधकत्वान्न साधीयः अभावसमानाधिकरणयो ना

धर्मिणयोरेकत्र समावेशः अनुद्भूतत्वमपहाय उद्भूतत्वम् उद्भूतस्थलेऽस्ति अनुद्भूतत्व

मपहायानुद्भूतत्वमनुद्भूते गंधेऽस्ति तदुभयमप्यनुद्भूतस्थलेऽस्ति एवमुद्भूत

त्वेपि संकरः तदुक्तम् किरणावल्यामुदयनाचार्यैः व्यक्तेरभेदस्तुल्यत्वम्

संकरोथानवस्थितिः रूपहानिरसंबंधो जातिबाधकसंग्रहः इति तस्मान्न चोद्भू

तत्त्वाभाववत्त्वम् उद्भूतत्वं च प्रत्यक्षयोग्यरूपरसगंधस्पर्शसंयोगाद्यन्यतमत्वमि

त्यलमप्रस्तुतविचारेण अथैवमपि सुरभ्यसुरभिकपालजन्यघटे परस्परसं

तेधेन गंधानुपपत्तेरव्याप्तिः न च तादृशघटे गंधप्रतीतेस्तत्र च गंध एवास्त्विति वाच्यं अवयवगंधस्यैव

तत्र भानांगीकारादिति चेन्न गंधवत्समानाधिकरणजलत्वासमानाधिकरणजातिमत्त्वस्य

विवक्षितत्वात् जलादावतिव्याप्तिवारणाय जलत्वेति तेजोवारणाय गंधवत्त्वेत्यादि पृथिवी

एवंव्याप्यावपि ननु देशांतरस्य कस्तूरीकुसुमसंबंधप
वनेप्येतदेपि तत्संबंधात्

तेजोवृत्तित्वमादाय तेजसि दोषवारणाय जातिपदं एतेन कस्तूर्याद्युत्पन्नेघटे व्याप्तिः परास्ता गंध
प्रतीतिसत्त्वे पृथिवीसंबंधसत्त्वं पृथिवीसंबंधे गंधप्रतीत्यभाव इत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यां पृथ्वी
गंधस्यैव जलेपि प्रतीतिर्बोध्या भावाद्गंधप्रतीत्यनुपपत्तिः न च वायावानीतत्र्यणुकादिसंबंधोस्त्ये
वेति वाच्यम कस्तूर्याः न्यूनतापत्तेः कुसुमस्य च छिद्रापत्तेरिति चेन्न भोक्तृदृष्टविशेषेण पू
र्वत्र्यणुकांतरोत्पत्तेः कर्पूरादावदृष्टविशेषाभावात् न्यूनत्वेपि च इति पृथिवी निरूप
णं ननु लक्षणस्य किं लक्षणमिति चेत् लक्ष्यतावच्छेदकसमनियतत्वमित्येके तत्र पृथिवील
स्यातद्वृत्तित्वलक्ष्यतायामवच्छेदकं तत्र पृथिवीत्वं तत्समनियतत्वस्य गंधे वर्तते इति लक्षणसम
न्वयः अवच्छेदकत्वं च स्वरूपसंबंधविशेषः अन्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वमपि केचित् समनिय
तत्वं च तद्व्याप्यत्वे सति तद्व्यापकत्वं वर्तते च गंधवत्त्वे यत्र गंधवत्त्वं तत्र पृथिवीत्वमिति तद्
व्याप्यत्वं यत्र पृथिवीत्वं तत्र गंधवत्त्वमिति तद्व्यापकत्वं यस्य च प्रथममुपपादनं तद्व्याप्यमि
ति मंतव्यं यथोक्तव्याप्यस्य वचनेपि व्यापकस्य ततः परं एवं परी
हिताव्याप्तिः स्फुटीभवतीति तत्त्व तस्मिन्निति ननु लक्षणस्य किं प्रयोजनमि

न चैवं सति तत्तद्भेदात्मकाया व्यावृत्तेरपि पृथिव्यसाधारणधर्मत्वेन लक्षणमस्त्विति एवं सति पृथिवीतरभे
दवतीतरभेदात् इत्यनुमानासंभवेन तस्याः प्रयोजनासिद्धिः एवं जगदितरस्यैवाप्रसिद्धात्तल्लक्ष
णीभूतज्ञेयत्वस्यापीति वाच्यम् असाधारणधर्मो हि द्विविधः व्यावर्तको मात्रिकश्च तत्र व्यावर्तके ल
क्षणासाधारणधर्मस्यैव लक्षणत्वात् तस्य च व्यावृत्तिरूपप्रयोजनशून्यात् अथैवं सति लक्षणलक्ष
णस्याव्यावर्तकत्वे अतिव्याप्तिः व्यावृत्तेः पृथिवीत्वसमनियतत्वात् ज्ञेयत्वस्य पदार्थत्वसमनियतत्वात्
इति चेन्नैवं तद्भिन्नत्वस्यापि लक्षणे निवेशात् तथा च लक्ष्यतावच्छेदकसमनियतत्वे सति ज्ञेयत्वा
दिभिन्नत्वस्यासंभवात् यदि चासाधारणधर्ममात्रं लक्षणमिति सिद्धान्तव्याघातः ज्ञेयत्वादिकं पदार्थ
सामान्यलक्षणमिति पूर्वोक्तासंगतिश्चापद्येत तदा त्वसाधारणधर्ममात्रं लक्षणं तस्य च व्याव
त्तिर्व्यवहारो वा इति यदि पृथिवी जगदितरेति व्यवहारोऽपि प्रयोजनमिति मतं तदा तदुक्तं व्यावृत्तिर्व्यवहारो वा
लक्षणस्य प्रयोजनमिति इतःपरं प्रयोजनाभावात् ज्ञेयत्वादिभिन्नत्वमनुपादेयमेवम् इति लक्षणानि
रूपणम् पृथिवीं विभजते सेति द्वैविध्यमुत्पाद्यनित्येति नित्यत्वं ध्वंसभिन्नत्वे सति ध्वंसाप्रतियो
गित्वं अनित्यत्वं च ध्वंसप्रतियोगित्वं परमाणुरूपेति ननु परमाणुसद्भावे किं मानमिति चेदुच्यते ग
वाक्षरंध्रे तरणिकिरणस्थं सर्वतः सूक्ष्मं यद्रज उपलभ्यते तत्त्र्यणुकमित्यभिधीयते ततस्त्र्यणु

लक्षणमिति रूपेणं
स्वभिन्नत्वभेदानं
कारणं ज्ञेयत्वादे
ज्ञेयत्वादिभिन्नत्व

२ त॰ टी॰ अवयवजन्यं चाक्षुषद्रव्यत्वात् घटवदित्यनुमानेन त्र्यणुकावयवः सिद्ध इति स एव द्व्यणुकः सोप्यवयवज
न्यो महदारंभकत्वात् कपालवदित्यनुमानेन द्व्यणुकावयवः सिद्ध इति स एव परमाणुरित्युच्यते अ
नवस्थाभियाचावयवधारा नोररीक्रियते अन्यथा मेरुसर्षपयोरपि साम्यप्रसंगः परमाणोरनित्यत्वे
विनाससमवायिकारणाभावकार्य्यासत्तिप्रसंगः इति परमाणुप्रमाणदर्शनेन कार्य्यरूपेति अवयवपूर्वी
नीचेत्सपि बाध्य अतएव नास्तिकाः अवयविसिद्धावेनमानेन अयं घट इति प्रतीतिर्हि परमाणुपुंजे
रेवोपपद्यते इति तन्न परमाणूनामतीन्द्रियत्वेन घटस्याप्यतीन्द्रियत्वापत्तेः नचैकैकस्य केशस्य दू

सा द्विधा नित्याऽनित्या च नित्या परमाणुरूपा अनित्या कार्य्यरूपा
पुनस्त्रिविधा शरीरेन्द्रियविषयभेदात् ॥ = ॥ ० ॥

रे अत्यन्तैकपंक्तौ हि तत्तन्महत्त्वस्य प्रत्यक्षत्वमिति वाच्यं संनिधाने एकस्यापि केशस्य प्रत्यक्षत्वसंभवेन दू
रात्तैवषम्यात् किंचायं घट इति ज्ञानविषयतायां अनन्तपरमाणुकल्पने गौरवाच्चेति सारं इति पर
माणुपुंजवादनिरूपणं कार्य्यरूपपृथिवीं विभजते पुनरिति कार्य्यरूपेति शेषः एवमग्रेपि त्रैवि
ध्ये हेतुमाह शरीरेति भेदपदं प्रत्येकं योज्यं अन्त्यावयवित्वे सति चेष्टाश्रयत्वं शरीरत्वं रूपा
दिवारणाय सत्यंतं घटादिवारणाय विशेष्यं अन्त्यावयवित्वं च अवयवजन्यत्वे सत्यवयवाज

अवयवत्वेन द्रव्यसमवायिकारणत्वं अवयवित्वं जन्यद्रव्यत्वं चेष्टाहिताहितप्राप्तिपरिहारा
र्थक्रिया तदिदं शरीरं द्विधं योनिजमयोनिजं च शुक्रशोणितपरस्परमेलनजन्यं योनिजं त
दन्यदयोनिजं आद्यमपि द्विधा जरायुजमंडजं च गर्भावरकचर्मपुटं जरायुस्तज्जन्यं जरा
युजं यथास्मदादीनां अंडजं पक्ष्यादीनां अयोनिजं त्रिधा स्वेदजमुद्भिदमदृष्टविशेषजन्यं च ॥
स्वेदजं यूकालिक्षादीनां उद्भिदं वृक्षादीनां अदृष्टविशेषजन्यं मन्वादीनां ननु वृक्षादीनां शरी
रत्वे किं मानमिति चेन्न वृक्षः शरीरी आध्यात्मिकवायुसंबंधादित्यनुमानं ननु तत्रैव मानं न प
श्याम इति चेन्न तः आध्यात्मिकवायुसंबंधवान् वृद्धिक्षत्यादिमत्त्वादित्यनुमानं कल्प्यं मन्वादी
नां अयोनिजत्वे च ब्रह्मणो मानसाः मन्वादयः पुत्राः इति स्मृतिः प्रमाणम् इति शरीरसामान्यनि
रूपणम् शब्देतरोद्भूतविशेषगुणानाश्रयत्वे सति ज्ञानकारणमनःसंयोगाश्रयत्वं इन्द्रियमिति शब्देतरे
तरे ये उद्भूतविशेषगुणाः घटनिष्ठरूपादयस्तदनाश्रयत्वं ज्ञानकारणीभूतो यो मनःसंयोगस्तदाश्रयत्वं ग
च चक्षुरादावस्तीति लक्षणसमन्वयः भवत्येवेन्द्रियमनःसंयोगः ज्ञानकारणं तथा आत्मा मनसा
संयुज्यते मन इन्द्रियेणेन्द्रियमर्थेन ततः प्रत्यक्षमिति नियमात् आत्मवारणाय सत्यंतं कालवारण

णाद्यविशेषणं श्रोत्रेऽव्याप्तिवारणाय शब्देतरेति चक्षुरादेर्न हारणायोद्भूतेति इन्द्रियार्थसंयोगा
श्रयत्वस्य चक्षुरादेः सत्त्वाद्विशेषगुणेति ध्वंसकारणीभूतः कालमनःसंयोगस्तदाश्रयत्व
कालइति ज्ञानपदं इन्द्रियावयवबाह्यावयवयोः संनिकर्षोपि ज्ञानकारणं तदाश्रयत्वमिन्द्रियावय
वेगतं यद्यत्कालेस्यनास्ति इतिप्रत्यक्षेति चक्षुःसंयुक्तविशेषणतायाः कारणत्वेन तत्तद्घटकी
भूतसंयोगाश्रयत्वं कालेगते ततो मनःपदं नचात्मवारणायात्मान्यत्वमेवनिवेश्यतां इतिप्र
कंत्वङ्मनःसंयोगस्य ज्ञानत्वानकारणतापत्तेस्त्वच्चिदोषात् इतीन्द्रियसामान्यनिरूपणं ॥
भोगोपयोगीविषयः भोगश्चसुखदुःखान्यतरसाक्षात्कारः पद्यतल्लक्षणं देहशरीरादावतिव्या
प्तिमितिभाव्यते तदा शरीरेन्द्रियभिन्नत्वमेव तदनुसरवस्तुतस्तु शरीरादिकमपि विषयएवमेदेन
कीर्तितंवालधीवैशद्याय इतिविषयसामान्यनिरूपणम् पार्थिवशरीरं दर्शयति शरीरमिति ॥
अत्रपदेन पश्वादीनां परिग्रहः गन्धवच्छरीरंपार्थिवं इतितल्लक्षणंबोध्यं एवमग्रेपि अत्रजलादि
सनाथत्वात्तांच भौतिकत्वव्यवहारः पार्थिवभागस्यमुख्यत्वात्पार्थिवं एवमन्यत्रापि पार्थिवेन्द्रि
यस्यलक्षणमाह इन्द्रियमिति चक्षुरादावतिप्रसंगवारणाय गन्धग्राहकमिति सन्निकर्षेव्यभि

चारवारणावेन्द्रियमिति अथवा पार्थिवेन्द्रियं दर्शयति इन्द्रियमिति गन्धवदिन्द्रियं पार्थिवेन्द्रियमिति
तल्लक्षणं बोध्यं एवमग्रेऽपि ननु पार्थिवेन्द्रियं निष्प्रयोजनत्वादनादरणीयमित्याशंकां निरसितुं
तत्प्रयोजनमाह गंधग्राहकमिति तथा च गंधग्रह एव तत्प्रयोजनमस्ति जन्यज्ञानं कृत्वा पार्थि
वेन्द्रियमावश्यकमेवेति भावः इदमुपलक्षणं येनेन्द्रियेण यद्गृह्यते तेनेन्द्रियेण तन्निष्ठा जातिः

शरीरमस्मदादीनामिन्द्रियं गंधग्राहकं घ्राणं नासाग्रवर्ति विषयो मृत्पाषाणादिः

तदभावश्च गृह्यते इति नियमात् गंधत्वादेरपि ग्राहकमित्यर्थः ननु चास्तु गंधग्राहकत्वेन घ्राण
नामकमिन्द्रियं तथापि तस्य पार्थिवत्वे किं मानमिति चेन्न घ्राणेन्द्रियं पार्थिवं रूपादिषु मध्ये
गंधस्यैवाभिव्यंजकत्वात् कुंकुमगंधाभिव्यंजकगोघृतादिवत् ह्रोपपनीतहरमिपार्थिवभागवदि
त्यनुमानस्यैव मानत्वात् नव घ्राणावगतगंधाभिव्यंजकजले

जटाभुजङ्गपिंगलस्फुरत्फणामणिप्रभाकदम्बकुंकुमद्रवप्रलिप्तदिग्वधूमुखे मदांध
सिंधुरस्फुरत्त्वगुत्तरीयमेदुरे मनो विनोदमद्भुतं बिभर्तु भूतभर्तरी ३ म्हेल॥

मे मनः भूतभर्तरि अद्भुतं विनोदं बिभर्तु कथंभूते भूतभर्तरि मदांधसिंधुरस्फुरत्त्वगुत्तरीयमेदुरे पुनः कथंभूते भूतभर्तरि जटाभुजंगपिंगलस्फु
रत्फणामणिप्रभाकदम्बकुंकुमद्रवप्रलिप्तदिग्वधूमुखे इत्यन्वयः भूतानां भर्ता भूतभर्ता भूतानां प्राणिनां स्थावरजंगमानां भर्ता पालकः त
स्मिन् ... गीतास्तु॥ तपाम्यहमहं ... निगृह्णाम्युत्सृजामि च। अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन इत्युक्तेः तस्मिन् भूतभर्तरि मम मनः
अद्भुतं विनोदं क्रीडां बिभर्तु कथंभूते भूतभर्तरि मदेन अंधः मदांधः मदांधश्चासौ सिंधुरश्च सिंधुरः मदांधसिंधुरस्तस्य त्वग्
उत्तरीयवस्त्रं तेन मेदुरः स्निग्धस्तस्मिन् मदांधसिंधुरस्फुरत्त्वगुत्तरीयमेदुरे पुनः कथंभूते भूतभर्तरि जटासु भुजंगाः
जटाभुजंगाः पिंगलाश्च ते स्फुरन्तः फणामणयः जटाभुजंगपिंगलस्फुरत्फणामणयः जटाभुजंगपिंगलस्फुरत्फणामणीनां प्रभाः
तासां जटाभुजंगपिंगलस्फुरत्फणामणिप्रभानां कदम्बमेव कुंकुमद्रवस्तेन जटाभुजंगपिंगलस्फुरत्फणा[illegible]मणिप्र
भाकदम्बकुंकुमद्रवेन प्रलिप्तानि दिग्वधूमुखानि येन सः तस्मिन् जटाभुजंगपिंगलस्फुरत्फणामणिप्रभाकदम्बकुंकुमद्रव
कपालिमहानसंपदे अस्तु कथंभूते कपालिमहः सुधामयूखरेखया विराजमानशेखरं पुनः॥ कथंभूते कपालिमहः ललाटच
त्वरज्वलद्धनंजयस्फुलिंगपातिपीतपंचसायकं पुनः कथंभूतं नमन्निलिंपनायकं मितत्त्वयः ललाटमेव चत्वरं ललाटचत्वरं
तस्मिन् ललाटचत्वरे ज्वलत् चासौ धनंजयः॥ ललाटचत्वरज्वलद्धनंजयः ललाटचत्वरज्वलद्धनंजयस्य स्फुलिंगाः ललाट
चत्वरज्वलद्धनंजयस्फुलिंगास्तैः ललाटचत्वरज्वलद्धनंजयस्फुलिंगया निपीतिपंचसायकं नमतो निलिंपना
यकाः यस्मिन् तत्तं नमन्निलिंपनायकं सुधामयानि मयूखानि यस्य सः सुधामयूखः सुधामयूखस्य रेखा सुधामयूखरेखा तया
सुधामयूखरेखया विराजमानं शेखरं शिरोभूषणं यस्य तत्तत् सुधामयूखरेखया विराजमानशेखरं पुनः कथंभूतं प्रश

ललाटचत्वरज्वलद्धनंजय
स्फुलिंगयानिपीतपंचसायकं
नमन्निलिंपनायकं। सुधाम
यूखरेखया विराजमानशेखर
महः कपालिसम्पदे स्तु रिजटाल

[illegible]

स्तां जटा यस्य तत् जटालं सरिज्जटालं कपाल मस्यास्तीति कपालिमहः
ते जः एवं भूतं कपालिमहः अस्माकं संपदे नाम मोदायास्तु॥ ५॥ ०॥

चकोरबंधुशेखरो नोऽस्माकं श्रियै चिरायजायतां कथंभूतः चकोरबंधुशेखरः भुजंगराजमालयानिबद्धजाटजूटकः

७नः कथंभूतः चकोरबंधुशेखरः सहस्रलोचनः प्रभृत्सशेषलेखशेखरप्रसूनधूलिधोरणीविधूसरांघ्रिपीठ

भूः रसान्वयः चकोराणांबंधुः चकोरबंधुः चकोरबंधुः शेखरे यस्य स चकोरबंधुशेखरः॥ अस्माकं श्रियै वृत्तविधासूसलक्षेम

चिरायजायतां कथंभूतः भुजंगराजमालयाविबद्धजाटजूटकः भुजंगानां राजानः भुजंगराजास्तेषां भुजंगराजानां माला भुजंगराजमा

ला तया भुजंगराजमालयानिबद्धो जाटजूटो येन सः भुजंगराजमालयानिबद्धजाटजूटकः

मूल। धराधरेंद्रनंदिनीविलासबंधुबंधुरस्फुरद्दिगंतसंततिप्रमोदमानमानसे
कृपाकटाक्षधोरणीनिरुद्धदुर्धरापदि क्वचिद्दिगंबरे मनो विनोदमेतु वस्तुनि ३

ॐ जटाकटाहसं
भ्रमभ्रमन्निलिं
पनिर्झरीविलोल
वीचिवल्लरीविरा
जमानमूर्धनि धग
द्धगद्धगज्ज्वलल
ल्ललाटपट्टपाव
के किशोरचंद्रशे
खरे रतिः प्रति
क्षणं मम २ मूल॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः जटाटवीगलज्जलप्रवाहपावितस्थले॥ लंबमानस्य लंबितां भुजंगतुंगमालिकां
डमड्डमड्डमन्निनादवड्डमर्वयं चकार चण्डताण्डवं तनोतु नः शिवः शिवं किशोरचंद्रशेखरे मम रतिः प्रतिक्षणं
भवतु कथंभूते किशोरचंद्रशेखरे॥ धगद्धगद्धगज्ज्वलल्ललाटपट्टपावके॥ पुनः कथंभूते जटाकटाहसंभ्रम
भ्रमन्निलिंपनिर्झरीविलोलवीचिवल्लरीविराजमानमूर्धनि इत्यन्वयः किशोरश्चासौ चंद्रः किशोरचंद्रः स एव शे
खरः शिरोभूषणं यस्य सः तस्मिन् किशोरचंद्रशेखरे धगद्धगदिति शब्देन ज्वलल्ललाटपट्टपावको यस्य सः तस्मि
न् पुनः कथंभूते जटा एव कटाहः जटाकटाहः तस्मिन् जटाकटाहे संभ्रमेण वेगेन भ्रमंती चासौ निलिंपनिर्झरी निलिंपन्ते इति निलिं
पाः देवाः लिपि चि चीकरणे धातुः प्रवृत्तिमात्सु निलिंपन्ते इत्यर्थः तेषां निर्झरी नदी श्रीगंगा तस्याः विलोलावीचयः चंचला ऊर्मयः
विलोलवीचय एव वल्लर्यः लताः ताभिर्विराजमानो मूर्धा शिरो यस्य सः तस्मिन् किशोरचंद्रशेखरे मम रतिः प्रीतिः प्रतिक्षणमस्तु॥
क्वचिद्दिगम्बरे वस्तुनि मे मनः विनोदमेतु कथंभूते दिगम्बरे कृपाकटाक्षधोरणीनिरुद्धदुर्धरापदि पुनः कथंभूते दिगम्बरे ध
राधरेन्द्रनंदिनीविलासबंधुबंधुरस्फुरद्दिगंतसंततिप्रमोदमानमानसे इत्यन्वयः क्वचिद्दिगंबरे दिगेवांबरं यस्य सः दिगम्बरः
तस्मिन् दिगम्बरे वस्तुनि वेदस्यापुरुषपदस्य वस्तु तत्त्वस्वरूपिणीत्यर्थः॥ कथंभूते दिगम्बरे वस्तुनि कृपाकटाक्षधोरणीनिरु
द्धदुर्धरापदि कृपया कटाक्षः कृपाकटाक्षः कृपाकटाक्षाणां धोरणी परंपरा पंक्तिः तया कृपाकटाक्षधोरण्या निरुद्धा दुर्धरा आ
पदो येन सः निरुद्धदुर्धरापत् तस्मिन् स्वभक्तेषु कृपाकटाक्षेण सर्वे क्लेशा दूरीकृता॥ आपदेयेन स एव तद्युक्त इति दुर्धराः यदा ध
राणां धरः धराधरेन्द्रस्तस्य नंदिनी सुता पार्वती तस्याः स्वजेना दुर्धरता विलासानां बंधवः विलासबंधवः विलासबंध
वः बंधुराः विलासबंधुबंधुराः विलासबंधुबंधुराः स्फुरत् तस्मात् दिगंता विलासबंधुबंधुरस्फुरद्दिगंताः तेषां संततिः पंक्तिः त
या प्रमोदमानमानसं यस्य सः तस्मिन् बंधुराः अतिसुन्दराः मनोहरा इत्यर्थः॥ एवंभूताः स्फुरद्दिगंताश्च चंचलाः कटाक्षास्तेषां संततिः
पंक्तिः तया प्रमोदमानं प्रसन्नं मानसं यस्य सः एवंभूते दिगम्बरे मे मनः विनोदमेतु देवं रसो धातुः विगतं नोदं विनोदं निस्तुल्यमस्तु

[illegible]

॥वाग्भ॥
॥टी॥
॥१॥

ॐस्वस्तिश्रीगणेशायनमः॥श्रीमान्श्रीआदिमाप्तःश्रियमिहदिशतु
श्रेयसीभयसीवोविभ्राणःसौरभेयंहृदयगतशिवःशंकरःश्रीकरास्तं॥
सेव्योभूतैर्विभूत्यापरिकलिततनुर्वर्णनीयोहहीनैर्विभ्रद्गंगांसगर्भं
तुहिनशिखरिणोभातियःकामजेता॥१॥प्रभावविभवादानंदप्रतिभाप्र
नदद्विणां॥स्वशासिशिरसासोहंगुरुपादरजःकणं॥२॥वालानामववो

श्रियंदिशतुवोदेवःश्रीनाभेयजिनःसदा॥मोक्षमार्गंसतांब्रूते
यदागमपदावली॥१॥

ध्यायस्वस्यापिस्मरणायचवाग्भटालंकृतेःकुर्वेव्याख्यासंक्षेपयुक्तितः॥३॥
तत्रशास्त्रस्याविघ्नेनपरिसमाप्त्यर्थंश्रीवाहडवोविशिष्टेष्टदेवतानम
स्कारमाह॥व्याख्या॥श्रीनाभेयजिनःवोयुष्माकंश्रियंदिशतुददातु॥
किंविशिष्टःश्रीनाभेयजिनःदेवःदीव्यतिक्रीडतिपरमानंदपदेइति
देवःयस्यभगवतःआगमपदावलीसिद्धांतपदपंक्तिःसतांसत्पुरुषा
णांमोक्षमार्गंब्रूते॥सिद्धेःपंथानंवदति॥अन्योपिपदावलीमार्गंब्रूते॥२॥

॥राम॥
॥१॥

एतं विधं काव्यं कीर्त्तये कुर्वीत वृत्तं यशसे विदधात श्राव्यं सर्व्वधर्मशब्दार्थेति यैः
शब्दार्थयोः संदर्भो रचनासाधुः शोभनः शब्दार्थसंदर्भो यस्मिन् तत् तथा गुणा दो
दार्थ्यादिभिरलंकारैः श्लिष्टाद्यादिभिर्भूषितं स्फुटाभिः प्रकटाभी रीतिभिर्गौडी वैद
र्भीभिः रसैः शृंगारादिभिरुपेतं सहितं २ आद्यकवीनां पुराणकाव्यकर्तॄणां सं
कथावार्त्ता भिद्यावाद इति वर्त्तते इत्यादिति किं तस्य काव्यस्य प्रतिभा बुद्धिः कारणं भवति

साधुशब्दार्थसंदर्भं गुणालंकारभूषितं स्फुटरीतिरसोपेतं काव्यं कुर्वी
त कीर्त्तये २ प्रतिभा कारणं तस्य व्युत्पत्तिस्तु विभूषणं भृशोत्पत्तिकृदभ्या
स इत्याद्यकविसंकथा ३ प्रसन्नपदनव्यार्थयुक्त्युद्बोधविधायिनी
स्फुरंती सत्कवेर्बुद्धिः प्रतिभा सर्व्वतोमुखी ४

तत्पुनः व्युत्पत्तिरनेकशास्त्रपरिज्ञानं तस्य काव्यस्य विभूषणं स्यात् अभ्या
सोभ्यसनं भृशोत्पत्तिकृत् भृशोत्पादनकारी स्यात् ३ पूर्वमुद्दिष्टां प्रतिभां
लक्षयति सत्कवेर्बुद्धिः प्रतिभोच्यते किंभूता प्रसन्नानि सुललितानि प
दानि नव्यानि नवीनान्यर्थाः तेषां युक्तयः तासामुद्बोधः परिज्ञानं तस्य विधा
यिनी कारिणी पुनः किं स्फुरंती भूयः किंभूता सर्व्वतः सर्व्वशास्त्रेषु प्रसरणशीला ४

वाग्भ॰
टी॰
२

अथ व्युत्पत्तिं लक्षयति । छंदांतेष्वयमाणत्वाच्छास्त्रशब्दः प्रत्येकं संबध्यते
शब्दशास्त्रं व्याकरणं धर्मशास्त्रं मन्वादिसिद्धांताः अर्थशास्त्रं नीतिशास्त्रं काम-
शास्त्रं वात्स्यायनादिकं पाः आदिशब्दात् छंदोलंकाराभिधानकोशगजाश्वरत्न
परीक्षायोगा ह्येते एतेषु गुरुसंप्रदायपूर्विका या सामान्याविशेषात्प्रतिपत्तिः
समग्रज्ञानं सा व्युत्पत्तिरभिधीयते कथ्यते ५ अथाभ्यासं लक्षयति योनारतेति

शब्दधर्मार्थकामादिशास्त्रेष्वाम्नायपूर्विका प्रतिपत्तिरसामान्या व्युत्-
पत्तिरभिधीयते ५ अनारतं गुरूपांते यः काव्ये रचनादरः तमभ्यासं
विदुस्तस्य क्रमः कोप्युपदिश्यते ६ विधृत्य बंधचारुत्वं पदावल्यार्थसं-
न्नया वशीकुर्वीत काव्याय छंदांसि निखिलान्यपि ७

अनारतं निरंतरं गुरुसमीपे काव्यविषये रचनादरो भवति तमभ्यासं विदुः कथयंति ।
विद्वांस इति शेषः तस्याभ्यासस्य कश्चिदपि क्रम उपदिश्यते ६ पदावल्या पद
परंपरया अखिलान्यपि छंदांसि काव्याय वशीकुर्वीत स्ववशं आनयेत्
किंभूतया बंधचारुत्वं विधत्ता रचनासौंदर्यं धारयंत्या पुनः किं
अर्थेन संपन्नया अर्थमहत्त्वालिखितया अक्षरपंक्त्या ७ रामकृष्ण

राम
२

इतिबंधचारुत्वहेतवः एतेरचनासौंदर्यहेतवोभवंति इत्येतिकिं संयोगात्
पश्चाद्गुरुत्वंक्रियते विसर्गाणामलोपनंविरचितं विरुद्धसंधिवर्जनंचेतिक्रियते
संधिकरणमित्यर्थः ८ हेनरधीश हे नरपते इति याराजानो भीत्याभयेन वनेत्वया
ताः कसति त्वयापि तेतीक्ष्णोकृपाणोविधृतेसति पुनः कसति संग्रामेघोरे रौद्रे
कृतेसति नरधीशादितिसंयोगादत्रनक्रियते इत्यत्रपश्चाद्गुरुत्वंनास्ति वनएवइतिवि

पश्चाद्गुरुत्वसंयोगाद्विसर्गाणामलोपनं विसंधिवर्जनंचेतिबंधचारुत्वहेत
वः ८ अत्रोदाहरणं श्रितेकृपालेविधृतेत्वयाघोरेरणेकृते नरधीशादितिपा
भीत्यावनएवगतादरवात् १ अनुद्धतस्तानमार्यपुत्राविमिनवदततः अर्थ
संकलना तत्तमभस्येतेकपाद्वः पि ९ आगमत्तेसरवेगाढमालिंगपात्र
निषीदच संदिष्टवद्विजभ्रातरुज्ञायपातन्निवेदय १९ ॥

संधिर्यथा द्वितीयाभीत्येतिगतावेअत्रविसर्गाणांलोपनंकृतं इत्यत्रनक्रियते
अतोबंधचारुत्वंनास्ति १ अंककथासलोकवार्त्तात्वयापिविद्गुरुनवार्त्ता [illegible] अ
र्थसंकलनातत्वमर्थस्ययोजनास्वरूपा अप्रसेत कसति नवार्यपुत्रोअ
नुद्धतस्सासततापूर्वनस्यराममानायाः कुतोविमनवततः नवीनत्वात् ९ हेसरवे
हेमित्र आगमत्तो आगत्य [illegible] मालिंगपात्रनिषीदउपविश्यपायन्द्विजभ्रातरुज्ञायप्या

यमकलतेष्णसंदिष्टंवतीति
तन्निवेदउक्तपद्य १८

वाग्भ॰
टी॰
२

वाच्यासंगतो ऽर्थसंगतोपरार्ध्यं वंधाद्यो ऽभ्यासस्स्यात् सनन्धेयान् पतेनायमस्मात्
कारणादनेनाभ्यासेन कविस्तस्करो भवति ३ किंच परस्यकाव्यस्वमिति ग्राह्य
णोविज्ञायते तैरिह काव्यचौरः विलोक्यमालिंगमयोग्यहस्ते प्रत्येति कोनामनु
दैतदस्य १२ परकाव्यग्रहेपि समस्यायां कवेर्गुणो भवेत् हि यस्मात्कारणात् दसो
कविस्तदर्थानुगतमर्थं नवं रचयति १३ अर्थालोके हेतवइति भवति इतीति किं मनः

परार्थ्यंबंधाद्यस्यसद्भ्यासो वाच्यसंगतो सनुष्ठेयानुयतेनानेन कविर्भवति तस्करः १२ नु
परकाव्यग्रहेपि स्यात्तमस्यायां गुणः कवेः अर्थं तदर्थागतं नवं हि रचयन् तस्य १३
मनः प्रसत्तिः प्रतिभा प्रातः काले भियोगिता अनेकशास्त्रदर्शित्वमित्यर्थालोकहेते
वः १४ समासमिवपूर्वार्द्धे कुर्यादर्थप्रकाशनं तत्पुरुषबहुव्रीही नामिथःप्रसपावहो १५

प्रसत्तिः प्रसन्नतिर्विलोक्यते प्रतिभासंस्काररूपा बुद्धिर्विलोक्यते प्रातःकाले प्र
भातसमयेभियोगिता बहुशास्त्रावलोकितत्वं विलोक्यते १४ पूर्वार्द्धेऽर्थप्रका
शनेसमासमिवकुर्यात् अर्थाद्वितीयतृतीयपादयोः समासस्य संधिस्य
न भवति तत्पुरुषबहुव्रीही समासो मिथः परस्परं प्रत्यपावहो न का
र्यौ अतत्पुरुषो बहुव्रीहिर्वा समासइतिसंदेहास्पदं पदं न प्रयोक्तव्यं १५

राम
३

एकस्मिन्नलंकारे एकस्यैवार्थस्य संदेहे प्राधान्यं एकस्मिन्नलंकारे व्यासं विस्ता
रः प्राधान्यं कर्तुमभ्यसेत् समस्तेषु समासमेव तत्कर्त्तव्यं च पुनर्न्निःश्रेया
लंक्रियासु सर्वालंकारेषु एकस्यैवाभिधेयस्य वर्ण्यत्वेनः प्राधान्यं प्रयोक्तुं
मभ्यसेत् १६ लघुरपि गुरुः स्यात् अपेक्षोपि लघुः सन्दिग्धार्थोस्ति कथमनर्द्धितपा
एकस्यैवाभिधेयस्य समासं व्यासमेव च अभ्यसेत् कर्त्तुमाधान्यं निःश्रे
यालंक्रियासु च १६ स्यादनर्द्धितपादान्तेप्यपेक्षोपि लघुर्गुरुः पाद
दौ न च वक्तव्यास्त्वादयः प्रायशो बुधैः १७ भवनानि निबध्नीयात्त्रीणि
स तत्र चतुर्दश: अपदस्थानस्थितां कीर्त्तिमकीर्त्तिं च ततोन्यथा १८
दौ तेपि प्रथमतृतीयपादान्तेपि अपिशब्दात् द्वितीयचतुर्थपादान्ते ल
घुर्गुरुर्भवत्येव बुधैर्विदग्धैः पादादौ प्रायशो वाक्त्वेन चादयोऽव्य
यरूपा न प्रयोक्तव्याः १७ भवनानि जगंति त्रीणि निबध्नीयात्तं अ
थवा सप्त च चतुर्दश वा विशेषः अपदस्थामपि कीर्त्तिं स्थितां धवलां
निबध्नीयात् च पुनः अकीर्त्तिं ततोऽन्यथा कृष्णां निबध्नीयात् १८

काम॰
टी॰
४

इंद्रस्य वारणं हस्तीन्द्रं अभ्रं कीर्त्तयेद् बुधान् चतुरः सप्त वा कीर्त्तयेत् ककुभो
दिशाश्चतस्रः कीर्त्तयेद् दशौ वा क्वचिद् दृश्यते ॥ ९ ॥ अत्र सागरमेनमितननभेदः वित्र
नाश्रयनत्रेपो ॥ ३ ॥ हे महीपाल त्वद्वैरिभिर्वनं श्रितं किं भूतैस्त्वद्वैरिभिः का
रागारविडंबनं शोकमानैः गृहं त्वगृहीतः देपण्णविवितयद्भिः पुनः किं भूतैः
सपत्नीकैः सकलत्रैः किं विशिष्टं वनं बहूनि बिलानि सर्पकोलादिकृत्ता

वारणं अभ्रमिंद्रस्य चतुरः सप्त वा बुधान् चतस्रः कीर्त्तयेद् द्वौ दश वा
ककुभः क्वचित् ॥ १ ॥ यमकश्लेषचित्रेषु बवयोर्डलयोर्नभित् नानुस्वा
रविसर्गौ तु चित्रभंगाय संमतौ ॥ २ ॥ शोकमानैर्महीपाल कारागार विडं
वनं त्वद्वैरिभिः सपत्नीकैः श्रितं बहुबिडंबनं ॥ ३ ॥ त्वयादयार्द्रेण विभो
रिपूणां न केवलं संयमिता न बालाः तत्कामिनीभिश्च वियोगिनीभिर्

निपत्र नवनत्रपा यत्र कार्ये बहुविदुर्मितत्व उलकार स्थाने डकार स्य दृष्टं लेना
त्रि अत्र यमके बवयोर्डलयोरैक्यम् ॥ ३ ॥ हे विभो राजेंद्र केवलं रिपूणां बालाः
शिशवः त्वयादयार्द्रेण न संयमिताः न बद्धाः इति न किं तु तत्कामिनीभिः वि
योगिनीभिः स्त्रीभिर्बालाः केशाः न संयमिताः न बद्धाः किं भूता बालाः शि
वः केशाश्च मधुरवीरं रमहीपाले नवपुष्पसंगताः ई चिंताद्युत्तरधूसरः बालाद्रस्य त्वत्रश्लेषे

राम
४

हे देव तन्ममेमां भक्तिरूपं स्तोत्रं करोति किं कर्तुं युष्मद्गुणमहिमानं स्तोतुं किं भूतं मां जडात्म
कं मूर्खस्वभावं काकं इव कुंडलेश्वरसागरं इव यथा कुंडलेश्वरसागरं मंडूमल्कं
करोति कं तादृशं हे किं स्तुति हे द्विमंतं कुशीलोलत्मर्थः सागरं किं जलात्मकं नेल स्व
रूपं जडात्मकं इत्यत्र श्लेषेण उलपाभेदो नास्ति २३ चंद्रेति अत्र भिन्नत्वाद्विशेषेण के
शुचिशोभाहरलानि दर्शितानि गृहत्वीर पद्मपत्रमि केयो भूते वीरं चंद्रेति
तं चंद्रेणेति तस्तुते पुनः स्वः स्वर्गो धीतं वदितं सारं वलं यस्या सो स्वरधीतस्या

हे देव उमया त्वशोभार्यो स्तोत्रमेनं जडात्मकं उत्कंठयति मां भक्तिरिंदु लेखेव
सागरमृ २३ चंद्रेति तं वद्वलितं स्वरधीन सागर रत्नासनेर भसकलितं
शोकजातं पद्मपानि पापुतिमिरं हृदय कार कायमलेर्गामलनतपः कच
लोपलोचन २४ हरबंधुचित्तं ॥ त
रइंद्रः रतेन स्वचित्तं आसनेर त्रासनं च वद्वलितं कंपितं सुरधीतसारस्वर
त्रासनं येन सतत भक्तेन वलोद्रेकेण कंलितं उत्पादितं शोकजातं दुःखे
शोकसमूहो येन तं पापानि लववत्तिमलोलितं येषां हृदयकर्त्ता कायो यस्य सुतम अ
लोपो यस्मिन् तत् पावकत्तपः कच लोपा भूपालोचन शोभायस्मात्तं अल्पेतरा म
लतपक्ष्मा सा कच लोपपलोचनस्य अल्पेतरः ते मत्चित्तेकुलमोरभेदः २४
वैदिग्लोके शोतारनं शोभायस्मात्तं

वाग्भ॰ टी॰ ५

हे देव तव वात्र संसारे भालं ललाटं स्फुरन् वर्त्तते अत्र च पांतरे तव भाः कांतिर
द्भुता वर्त्तते हे स्फुरद्बल स्फुरद्बलं यस्य स तत्संबोधनं हे निःकाम हे कंद
र्पदहन प्रकाशितो महागमो येन स हे भावतत्त्वनिधे हे अंतरतत्त्वनिधे अत्र
चित्रे वबयोरैक्यं २५ विनतानमत्रिदशेश्वरोऽप्सरोपरमसंतत २६ कविः कवितां वि

स्फुरद्बलनिष्काम प्रकाशितमहागम भावतत्त्वनिधे देव भालमत्रा
द्भुतं तव २५ भवकाननमत्तेनभ्रमभ्रमापातमत्र भो विनतानमत्रिदशेश्वर
विनतत्रिदशोप्सरं २६ द्वौ श्लेषबंधौ अधीत्य शास्त्राण्यभियोगयोगादभ्या
सवशार्थपदप्रपंचः तं तं विदित्वा समयं कवीनां मनःप्रसत्तौ कवितां
विदध्यात् २७ इति वाग्भटालंकारे प्रथमः परिच्छेदः १

दध्यात् कविरिति स्तार्थसामर्थ्याद्गम्यते किं कृत्वा अभियोगयोगात् शास्त्राण्य
धीत्य पठित्वा किं कविः अभ्यासेन वशं प्राप्तः अर्थप्रपंचो यस्य स पुनः
किं कृत्वा तं तं प्रसिद्धं कवीनां समयं शास्त्रं विदित्वा ज्ञात्वा क्व सति मनः
प्रसत्तौ चित्तनिर्मलतायां सत्यां २७ इति श्रीवाग्भटालंकारे प्रथमः
परिच्छेदः समाप्तः १

राम ५

इदं [illegible]तस्त्रोपि भाषाभूतस्य काव्यस्य काव्यतां यांति इत्थीतिकिं १ स्वर्गिणां देवानां
भाषा संस्कृतमुच्यते प्राकृतं मानवकृष्णाभवति एकं तज्जं तत्समात्संस्कृतोद्भवं
तद्भवं प्राकृतमित्यर्थः आदिशब्दात्तेषां सेनीमागध्योः २ यत्तत्तद्देशेषु शु
द्धं भाषितं भवति सम्यक् अपभ्रंशः स्यात् यत्किंचिद्वृत्ते रूच्यते तद्देशीतिकं स्मृतं ३
इत्यमुना प्रकारेण वाङ्मयं शास्त्रं द्विधा भवति एकं छंदोनिबद्धं द्वितीयमछंदः

संस्कृतं प्राकृतं तस्यापभ्रंशो भूतभाषितं इति भाषाश्चतस्रोपि यांति काव्यस्य का
व्यतां १ संस्कृतं स्वर्गिणां भाषा शब्दशास्त्रेषु निश्चिता प्राकृतं तज्जं तत्तुल्यं देश्यादि
कमनेकधा २ अपभ्रंशस्तु यच्छुद्धं तत्तद्देशेषु भाषितं यद्वृत्ते रूच्यते किंचित्तद्दे
शीतिकमिति स्मृतं ३ छंदोनिबद्धमछंदः इति वाङ्मयं द्विधा पद्यमाद्यं यदन्यच्च ग
द्यं तन्मिश्रं च तद्द्वयं ४ अदुष्टमेव तत्काव्यं कीर्त्यै स्वर्गसोपानपंक्तये परिहार्यं न तो दो.

आद्यः छंदोनिबद्धं पद्यमुच्यते च पुनः यदन्यत् अछंदो गद्यमुच्यते च पुनस्तयो
र्गद्यपद्ययोर्द्वयोर्यांत द्वयं गद्यपद्यमयं चंपूकथादि अथवा तयोः संस्कृतप्राकृ
तयोर्द्वयं नाटकादि मिश्रमुच्यते ४ तत्काव्यं अदुष्टमेव निर्दोषमेव कीर्त्यै भवति
किंभूतायै कीर्त्यै स्वर्गस्य सोपानपंक्तिरिव पंक्तिर्यस्याः स्वर्गसोपान
पंक्तये तस्यै अतः कारणान्नैव दोषाणां प्रथमं प्रवदन्ति हे कामः ५

वाग्भ॰
टी॰
१

यत्तदिग्रनर्थकं प्रजायेत तत्पदं न प्रयुज्यते एवं सर्वत्र योज्यं॰ १ केश्चिद्विद्व॰
द्भिरेतेषामनर्थकादीनामपि अदोषता दृष्टाऽङ्गीकृता २ युग्मं प्रयुक्ते प्रस्ता
वायन्नेयदनपयुक्तं यच्चेन पयोगिभवति तदनर्थकं दूषणमुच्यते यथेत्यु
दाहरणे वन्नासः अहं हि विनायकं वंदे लंबोदरमिति नामांतरमनर्थकम् ३

अनर्थकं श्रुतिकटु व्याहतार्थमलक्षणं स्वसंकेतप्रक्लृप्तार्थमप्रसिद्ध
मसंमतं १ ग्राम्यं यच्च प्रजायेत पदं तन्न प्रयुज्यते केश्चिद्दोषत्वविद्व
द्भिरेतेषामपदोषता २ युग्मं प्रयुक्ते न प्रयुक्तं यत्तदनर्थकमुच्यते
यथा विनायकं वंदे लंबोदरमहं हि तं ३ निहतार्थमसत्यं तं बुधैः॰
श्रुतिकटु स्मृतं एकाग्रमनसा मन्ये सृष्टेयं निर्मिता यथा ४ ॥

यत्पदमसत्यं तं निहतार्थं भवति कठोराक्षरं स्यात् बुधैर्विद्वद्भिस्तत्पदं
श्रुतिकटु कर्णदुःखदं स्मृतं कथितं यथाहमेवं मन्ये इयं काचिन्मनो
हारिणी स्त्री सृष्टिविधात्रा एकाग्रमनसा सता सावधानेन चेतसा सतानु
निश्चयेन निर्मिता मनोहरत्वात् अत्र सृष्टेयमिति निहतार्थं ४ ॥

इष्टार्थश्रुतिपादयुत्तमोसिसितोपोर्थीत तस्य बाधकं पदं यत्र तत्ह्रति पादकं तद्य
था यं पदं व्याहतार्थमुच्यते यथा हे भूपाल भूतलस्योपकृतौ त्वमेव रतः अस्मा
र्थीति रम् भूतानां लोपकृतौ नाशकृतौ रतः अत्र भूतलोपकृतौ व्याहतार्थं १
यस्य दशाद्द्रष्टास्य विरुद्धं भवति तत्पदं मलहारणमुच्यते कथ्यते यथा दुष्टेन्द्र
मा विजयतसौ सत्कं वैशा विराजति कथं भूः सगवैस्त्रीणाम हेकार विध्वंसकः
अत्र विपराभ्याजेः इति व्याकरणस्त्रेणात्मनेपदे प्राप्ते विजयतीति परस्मैपदमदनम्
व्याहतार्थपदिष्टार्थबाधकार्थीतिरास्थयं र तत्क्रमेव भूपाल भूतलोपकृतौ
यथा १ पुण्ड्रप्रास्त्र विरुद्धं यतेद लाद्यलक्ष्यते मानिनीमानदलनो यथेन्द्र
विजयतसौ १ सर्वसंकेतपक्ले तार्थयेन्यार्थीतरवाच्यकं यथा विभाति से
नो यं पुष्पो वानरध्वजैः १ यस्य नास्ति प्रसिद्धिस्तत्तदप्रसिद्धं विडयथा
राजेन्द्र भवतः कीर्त्तिःश्रुता तवो हंति वारधीन् १२
व्याकरणविरुद्धं १ तत्त्वसंकेतमप्रकृतार्थदूषणं भवतितेयात् श्रुति पाख्यादर्थी
तरं भिन्नार्थः तस्य वाचकं यत्पदं भवति तत्त्वसंकेतप्रकृतार्थं यथा यं शैलः
पर्वतः प्रथितैर्वानरध्वजैरर्जुनहृदौर्विभाति अत्र योर्जुनवृक्षस्तस्मादर्थीतरं को
ऽपोर्जुनस्तस्य वाचकं वानरध्वजेति पदं पुनरर्जुनवृक्षस्य अतः स्वसंकेतप्रकृ
तार्थमिदं १२ यस्य यत्र क्वचिदस्मिन्नर्थे प्रसिद्धिर्नास्ति तदप्रसिद्धं विदांविदुः यथा हे
राजेन्द्र तव कीर्त्तिश्रवसुराचारि धीनसमदानहगक्षेति अत्र हन्ने हिंसागत्योरिति तेनेनं हंतेः

अर्थमारब्धां तद्वाक्यं समर्थमपि यत्सर्वशास्त्रेषु न संमतं तदसंमतं यथे
सध्याहारः स्वैः सूर्य्यस्याभावः किं न सन्ति तमोंभोजमधुकारकर्दमं मद्वाले
वेति अत्र संजातं तमोंभोजं कर्दमे इत्यन्वयेन मिलति परं तद्विदुषां अंभो
ज्ञशब्दः कमले संमतः न पंके १४ यद्यत्रस्थानेऽनुचितं तमप्रयोगं तत्तच

शक्तमपूर्णमारब्धां तं वत्रसर्वत्र सम्मतं असंमतं तमोंभोजं चाल पं
तं प्रवोर वैः १४ यद्यत्रानुचितं तद्धितत्र ग्राम्यस्मृतं यथा छादयित्वा
स्वखान्नुखेः इतोऽधान्नदिपाम्यहं १५ यदात्मकत्वाद्वाक्यस्य तद्दो॰
षास्तत्र संति हि अपदस्थास्त ये वाक्ये दोषास्तान् ब्रूमहेऽधुना १६

ग्राम्यस्मृतं अत्र छादयित्वेत्यनुचितं स्थगयित्वेति योग्य प्रयोगेऽध्या
स्ये दिपामीत्ययुक्तं उपढौकनीकरोमीत्यपि युक्तं १५ तत्र वाक्येत
दोषाः पददोषाः संत्यति कुतो वाक्यस्य पदात्मकत्वात् पदस
मूहो वाक्यं कथ्यते येन दोषाः अपदस्थाः पदेषु वर्त्तमाना वाक्य
दोषाश्च भवंति तानधुना ब्रूमहे जल्पामः १६

अपानपंकरोम्यहं ४

एवंविधं वद्धत्वादि वाक्ये दुष्टं भवति १८ वाक्यमूर्त्तिरं तत्पालेन्य वाक्यप्रवेशो न
विच्छिन्नं स्तंबद्धितेस्यात् यथाजिनःस्वामी वो युष्मान् पातु दिवाक्यं इंदुः यदि
गतरागोसौ इति इदं वाक्यांतरं १९ परस्परं संबंधिनो दूरत्वे सति व्यस्तसंब

द्धितं व्यस्तसंबंधमसंमतमयत्क्रमं छंदोरीतिर्यतिभ्रष्टं दुष्टं वाक्यमस
क्रियं १९ वाक्यांतरप्रवेशेन विच्छिन्नं खंडितं मतं यथा पातु सदा स्वा
मीयमिदुःखौ नीतिवो जिनः १९ संबंधिपददूरत्वे व्यस्तसंबंधमुच्य
ते यथाद्यः संपदं स्यात्तादेया ... निर्वाहे तत्र २० शाब्दार्थे वचनत्व
धत्ताविवर्सेमत्ती तद्संमतमित्याहुर्वाक्ये वाक्यविदे बुधा २१ ॥

धंकमाते यथाहि ... ऋषभः वो युष्मान् भूसंपदं देयात् कथंभू
ततत्र तः ... २२ ... तुला विधत्ताविवर्सेमते तत्र ... वेदन यथा
... विध्वनने ... नीम्नमितिभवतः यत्र तथा न भवतः तदा वाक्यवा
॥ ॥ ॥ ... विरुद्धं ... २० ॥

वाग्भ॰
टी॰
८

जिनो वे गुरुश्चंतमसो रिपुः सूर्यस्तस्य विपक्षो राहुस्तस्यारि विष्णुस्तस्य त्रि
भो लक्ष्मीर्दिशतु किं विशिष्टो जिनः मानसं मानसरोवरे ऊं कं गत हृयस्मा
सौ मानसौकः मानसौकस्य असौ पतन्त्रु पक्षी च मानसौकपतत्त्र राजहंसः
स एव पात्रे वाहनं यस्य स तथा सर्वामोदे वस्वभावहास्या तस्या स्यानंकमलं तद्वत्

मानसौकपतत्त्रयानदेवासन विलोचनः तमोरिपुविपक्षारि त्रियं दिश
तु वो जिनः २१ अपक्रमं भवेद्यत्र प्रसिद्धक्रमलंघनं यथा भुक्ताकैतस्मा
नो गुरून्देवान्सवंदते २२ छंदः शास्त्रविरुद्धं यच्छंदोभंगं हि तद्यथा
सज्जयति जनेयतिः परब्रह्म महानिधिः २३

विशिष्टे लोचने यस्य स तथा २१ तदपक्रमं भवेद्यत्र प्रसिद्धक्रमलंघनं क्रि
यते तथा देवानुपजुपित्वा गुरून्वंदते स्नात्वा च भोजनं कर्मित सपुक्रमः २२
यत्र छंदः शास्त्राद्विरुद्धं भवति ह्सिनिश्रितं तत्र छंदोभंगं कथ्यते यथा
स जिन नृपतिर्जयतु किं वि॰ स परब्रह्मस्वरूपस्य महान्निधानं अत्र
श्लोके तृतीयपदे श्लोकस्य लक्षणं नास्ति २३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

राम
८

इति दोषविषय निर्णये वैर काल किंत मुज्ज्वलस दा विबुधैः कविहृदयसागरे
स्थितम स्तमिवास्वाद्यते काव्यम्

यत्र प्रबंधरहिते रनिर्वाहो भवेत् तद्रीतिभ्रष्टं स्यात् यथा स श्रीमान्
जिनो जयति किं० सुरेंद्रादिदेववंदितः यथा प्रथमपादे समस्तपदत्वा
द्वैदर्भी रीति द्वितीयपादे च समासवत्वाद्गौडीया रीतिः २४ विभक्त्य
न्तपदं पदांतः पदमध्ये विरतं स्यात् बुधैस्तद्यतिभ्रष्टं कथ्यते यथा

रीतिभ्रष्टमनिर्वाहो यत्र रीतेर्भवेद्यथा जिनो जयति स श्रीमान्निंद्रा
द्यमरवंदितः २४ पदांतर्विरतिश्चैकं यतिभ्रष्टमिदं यथा नमस्त
स्मै जगत्स्वामिने सदा नेमये हिते २५ क्रियापदविहीनं यत्तदसत्क्रि
यमुच्यते यथा सरस्वती पुष्पैः श्रीखंडै घुसृणैः स्तवैः २६ देशकाला
गमावस्थाद्रव्यादिषु विरोधिनः वाक्येषु न वध्नीयाद्विशिष्टं कारणं विना २७

तस्मै नेमये नमः किंभूताय तस्मै जगतां नाथाय पुनः किंभूताय हिते अत्र
स्वामिने इति पदांतमध्ये यतिः कृतेति २५ यत्काव्यं क्रियापदविहीनं भ
वति तदसत्क्रियं कथ्यते यथा हे सरस्वती देवी पुष्पैः श्रीखंडैश्चंदनैः
घुसृणैः कुंकुमैः स्तवैः अत्र क्रिया न विलोक्यते २६ एवं विधान्वाक्येषु न
वा। निबध्नीयात् किंभूतान् देशादेर्विरोधिनः इत्यादि विशेषरूपं कारणं विना २७

प्रशमिनोमहात्मनोः समसारत्रैर्निरूपमवाणवद्वारे वीलद्विपकुलेकलभसम्
हविध्येति इत्यागमविरुद्धं कसतिचेतस्यप्रवेशेसति किं विप्रवेशो स्फुटाविकसिता
कुटजानां विशेषास्तेषां राजीः पंक्तिः याम्मिता हसिता दिशो यस्मिन् सतथा तस्मिन्
कालविरोधमिदंपुनः किं प्रचंडेमार्तंण्डे काले विरुद्धमिदंपुनः हिमकरणस
समानोऽस्मिन्महति एतदपि द्रव्यविरुद्धं किंविशिष्टे द्विपकुलमरुस्थलीसरोवरे
जलक्रीडासमागते देशविरुद्धमिदंपुनः किं मदेनाधं अवस्थाविरुद्धमिदं सः
विशिष्टकारणसद्भावे विरुद्धानर्थान् निबध्नाति इति दर्शयति यथा नेत्रप्रभवे
समसंख्यागणपतेः परार्धपरयालवीकृताः संख्ययाप्रवृत्तावदनेर वेदमाणातिमिर

प्रवेशो नैव तस्यास्फुटकुटजराजी स्मितदिशि प्रचंडे मार्तंडे हैमकरणसमा
नोऽस्मिन्महति जलक्रीडायातंमरुत्सरसि वालद्विपकुलमदेनाधिबध्य
समसमसार पालैः प्रशमिनः २९

यस्याकिलाकीर्तयः गीयंतेस्वरमष्टमंकलयताजातेनवंध्योदयान्म
कानामकरेण कूर्मेरमागृदुग्धोदधेरोधसि २ अस्यार्थः किलेत्यहं म
भावयामि अस्यगणपतेर्भगस्याकीर्तयोः यशांसि मूकानामकरेण
पौत्तिकानां समूहेन गीयंते कीदृशाः कीर्तयः परार्धसंवीतशुभ्रसंख्या
ततोऽपि परमुत्कृष्टाः संख्ययालवीकृताः तथाप्रवृत्तावदनेभिर्योगिभिर वे
द्यमानं विलोक्यमानं यदिमिरं तत्संख्यास्तत्तेदृशः अतिमलिनाः तथा
किंभूतेनमूकानामकरेणवंध्योदराज्जातेन कुं गीयंते इत्याह कूर्मेरम
रूपाः कदुग्धपायदुग्धपयस्तस्योदधिः समुद्रस्यरोधसि तटे अत्रमूकानाम

इतिदोषविषनिसेदासर्वदाविबुधैर्विद्वद्भिः काव्यममृतमिवास्वाद्यते किंभूतं काव्यं इति पृथ्वीकृतो
दोषाएवविषाणितेषांनिषेधैः सिंचनैर्निःश्रीभावैरलंकृतं किंभूतं शृंगारितं उज्वलंनिर्मलं कवीनां
हृदयमेवसागरस्तस्मादुत्थितं अमृतमपि विषाकृतं किंतु विबुधैर्देवैरास्वाद्यते उज्वलंचभव
निसागराज्जातं ॥२६॥ इतिवाग्भटालंकारटीकायांद्वितीयः परिछेदः २ अथदोषानपास्यतानगुण
निदानींब्रूमहेयंजल्पामः किंरूपमभिव्यक्तयेप्रकटीभावाय यैर्गुणैर्विनान्यदोषावशिष्टापि

इतिदोषविषनिषेधैरलंकृतमुज्वलंसदाविबुधैः कविहृदयसागरोत्थित
ममृतमिवास्वाद्यतेकाव्यम् ॥२६॥ इतिश्रीवाग्भटालंकारे द्वितीयः परिछेदः २ अथदो
षावशिष्टशुद्धापिप्रशस्यतेनयैर्विना तानिदानींयथायुक्तिब्रूमोभिव्यक्तयेगुणान् ॥१॥
औदार्यंसमताकांतिरर्थव्यक्तिःप्रसन्नतासमाधिःश्लेषओजोपमाधुर्यसुकुमारता
न्यग्रंथस्यते ॥२॥ औदार्यमितिऔदार्यादीनांगुणानांक्रमेणदशनामानिज्ञातव्यानिअग्रेच
तेषांलक्षणोदाहरणेक्रमेणाहरणेक्रमेणाह २० ॥ छ ॥

श्री०भ०

पदानामिति तदौदार्यं गुणः स्मृतं यदेवंविधानां पदानामाधानं भरणं क्रियते किं भूतानां पदानामर्थस्तो
तेवस्तुनः प्रधानेन व्यापकैः पदांतरैः मिलितानां मिश्रीकृतानां ग्रंथोदार्यस्योदाहरणं दर्शयति गंधे
भेत्यत्र रैवतके गिरिनारपर्वते श्रीनेमिनाथः श्रियं चिरकालं तत्पांसि चकार किं भूते रैवतके क्रीडा
योगपर्वते किं कृत्वा राज्यमपास्य त्यक्त्वा किं भूतं गंधेभैर्गंधहस्तिभिर्विराजितं धाम गृहं यस्मिंस्त
त्वपा पुनः किं भूते लक्ष्मीलीलाकमलमिव छत्रं यस्मिंस्तत् राज्यं अत्र गंधशब्देन भागानां चाहत्व

पदानामर्थचारुत्वप्रत्यायकपदांतरैः मिलितानां यदाधानं तदौदार्यं गुणः स्मृतं यथा २
गंधेभविभ्राजितधामलक्ष्मीलीलांबुजछत्रमपास्य राज्यं क्रीडागिरौ रैवतके तपांसि
श्रीनेमिनाथोऽत्र चिरं चकार ४ बंधस्य यदवैषम्यं समता सोच्यते बुधैः यदुज्ज्वलत्वं तत्
स्यैव सा कांतिरुदिता यथा ५

प्रतिपादितं लीलाशब्देनांबुजस्य चारुत्वं प्रतिपादितं क्रीडाशब्देन गिरेरस्य चारुत्वं प्रतिपादितमत्र
२४ समताकांतिचैवं सर्वो वैकेनाह ग्रंथेनोक्ता टपदाभावात् ऊनपदाभावान् ऊनपदाभावाच्चेत
मयं बंधत्वात्समताकाप्येतत् समता गुणो द्विजो यः बंधस्येति यदुबंधस्यावैषम्यं भवति सा बुधैः
समताउच्यते यत्तस्यैव बंधस्योज्ज्वलत्वमेतद्भूतं भवति सा कांतिर्नामा गुणः स्यात् ५

सर्वकनायोऽदाहरणमाह कुचकलशेति केनचिन्निमित्तेन स्यापि विर[illegible] पृथ्वीयां अवलोकनायसमाप्तुगितः सर्वतारुण्यश्रमा
गात्रेण चपृष्ठः लाकीरणीतिसख्याहे हे मित्र त्रकेषयतानि विपन्न तव चेतसि कं पत्रं जयामि अष्टीकरोमि किंभूतानि तसीमन
हि माभवनामेनेयमेयां तांकथयस्याकुंभपद्गथस्तावात हृदयंतस्यासंगीनीहारलतासनघटाभ्यां निसरंतीलावण्यधा
रामनवरत्नानुकरोति ६ त्रेविसंधीविरूपसंधीविसर्गलोपश्रमतिवधकानिकारणाभावात ऊतेतस्मरतीयोगुणः अथ
कांते स्वदाहरणमाह फलेः लुप्तासारऽतिजक्षोकनीपूर्वजन्मनिरवंडेरीश्वरस्यश्रीफलेदलैर्विल्मवदस्यपत्रेरर्चे
ते: संप्रतिश्च्युरणादर्चनस्यकेनतत्प्रकाशीत किंभूतेनावाल्यरावस्था निःसत्यफलेः हेमृगाहारः हेतास्तारः पुनः किंभूतं ह्ये
चिदपिसंस्तासाशीकेसोरवेऽनासत्तोऽस्मान्हटः किंकुर्वन्नचिरंतपसनतपः कुर्वन्नरचनयो द्रुतत्वात्कातिरिपं ७पदते

कुचकलशविसारस्फारलावण्यधारामनुवदतियदंगसंगिनीहारवल्लिः अमदृशामहिनोतामन
सोपमेयांकपयकपमहं तेचेतसिवंजपामि हफलेः हेमृगाहारः प्रथममपिनिर्गत्यसदनादनासक्तेः
सैरवेवकुर्वित्युषराजन्मनिहतीतपस्यनुक्षांतनन्नुवनभुविश्रीफलदलैरखंडेः रवंडेदोष्णिरमहतपाद
चैनमसैः७यदनेयत्वमर्थस्यसार्थमाप्तिः स्मतायथानसैमरश्लालसेस्यैगत्रिरमहिवाटकुष्टितर्या
ऋषिकत्वं पत्ययतत्तिः सोच्यतेयथाकल्पद्रुमसदृशाभातिवाछितार्थप्रदो जिनः ९
यतमितिपदार्थस्यवहूमोऽनेयतस्यागमतंनेयत्वंगम्यसंपत्रानक्षोपर्थोवलाद्रुमस्ततनदर्थस्यनेदातेवनेयत्व
ननेयत्वं एतावताऽर्थस्ययत्राहो रेवप्रतिपादनेसार्थमाप्तिः हेयाकुंबोदाहरणंहरातेद्रुतवहेसनारेणनास्यर्थो
लुप्ततास्मिदिवारात्रिविरमत रजनिरचनयगुणः ८ ऊष्टितीतियतऊष्टितीशीघ्रमर्थापर्थकत्वस्यवाधनेप्रसवि

११
वो· मे·

समसाधिरिति यदन्यस्य वस्तुनो धर्मोऽन्यत्र निवेश्यते समाधिः यथोक्तं एकस्यान्यत्र विनिवेशनमस्य गुणस्य समपराः यत्र विनिवेशनं

सुनिपत्रपद्मानि परस्परं स्व
हित्वा धर्मः स्वपत्रादि निवेशयति १ वस्य गुणः श्लेषः इति पत्रपद्मानि परस्परं स्व
मानानि प्राप्तानीव स्पृः एतावता समस्तानीव भवंति स श्लेषोऽन्यः समासमस्य
मसमासस्व कूलमोजो गुणोऽनेजपंत दोजोगाघ स्वतिस दृंरमति वा भावदृंमव
॥ ॥ समसमोस्तु गुणः ॥ ११ ॥

समसमाधिर्यदन्यस्य गुणोऽन्यत्र निवेश्यते यथा श्लेषमिरगी सौशीर्ण्यरजः पत्र
विनिवपाः १ श्लेषो पत्रपद्मानि स्पृः स्मृतानीव परस्परं तेजः समासम
पस्वंत द्रयौति स्वदरम् ॥ ११ ॥ मदापरिक्रीतेसदृस्व स्वर्गाभिर्वनच रै सु
ङ्ः प्रभुता रेखा दूत धाकि हिम भारं मनवलं द्रैरफुल्लर गोकुर निकुरं
मातुलकिता श्रमकारे दृकं कुलाधि रविसिरगेस्तापि दधिरे ॥ १२ ॥
ननु .... कुलाचस्ताश्रमत्कारे
मधमैवस्थादाहरणमारूमदायसेतिते पिकुलाधिहारि गः कुलाचस्त्राश्रमत्कारे
गाश्रयीणि दृकमलासेदधिरे कैकृतायगः रज्जो मजवलं श्लत्वाकिंम
तंसदृवरोमि कामिनीभिः स्वरूवतचरै सुदाद षेणगो जीते पुनः किंमनं

हे देव त्वमरुणितकरतलो विभासि रक्तीकृतकरतलो विभासि ३ हे देव ते संग्रामां
गणे सस्फुरं तीयेऽन्ये नरेशा एव करिनिकरः गजसमूहस्तेषां शिरः स्थय सि
दूरपूरत्वत्परिचयेन इवारुणितकरतलोसि १३ पदार्थपदानां वसर सि
ते मधुरत्वं भवति तन्माधुर्यं हेतुपदं यदनिष्ठ्याचार त्वं सकोमला हे रसे
भवति इदं सौकुमार्यं कथितं अथ माधुर्योदाहरणं कुंडलिन्याः पद्या वत्याः

समराजिरस्फुरदरिनरेशाकरिनिकरशिरः सरससिंदूरपूरपरि
चयेनेवारुणितकरतलो देव इति गुह्यम् १३ सरसार्थपदत्वे यत्ना
न्माधुर्यमदहते अनिष्ठुरादरत्वं यतो कुमार्यमिदं यथा १४ फणम
णिकिरणालीसमुत्तंचुंबितचोलः कुचकलशनिधानस्य वरत्नाधिका
री उरसि विशदहारस्फारतमुक्तिहानः किमिति करसरोजे कुंडली कुंडलिन्याः १५

देव्याः कुंडली सर्पः करसरोजे किमिति किमर्थं किंभूतः सर्पः फणारत्नकां
ति श्रेणिपास्फुरत्तासौ तोलन्दणयाव्यानः कंचवस्थिताननिचोलः कंचुको येन सत
प्यायदि उरसि हृदये विशदहारस्फारतानिर्मलहारवत विस्तीर्णितातु हि
नः स्थानो भवति तदा कुचकलशनिधानस्य रत्नाधिकारी वस्तुसाध्य
मत्नाधिनिधानरत्नाकजीर्णप्रीतावभूवति तस्मात् हृदयपुंज्यते करक
मले किमिति इति संदेहो अत्र पदार्थस्येव माधुर्यं १५ ॥ ॥ ॥

वाग्भ॰
टी॰
१२

देवराव बलदीपः करवालः खड्गः यत्ताप्रदीप
सौकुमार्यदाहरणांमाह ... देवराव बलदीपः करवालः खड्गः यत्ताप्रदीप
सौकुमार्यदाहरणांमाह देवराव बलदीपः करवालः खड्गः
...

[illegible]

चित्रं वक्रोक्त्यादिषु चोभिः श्लेषैरलंकाराणां नामानि यथानुक्रमं ज्ञातव्यानि रात्र्यादिश्चात्र तत्तोपि ध्वन्यलंक्रियाः शब्दा
लंकाराः ३ तोजात्यादयोऽर्थालंकाराश्च ४ यत्रांगसंधीति यत्रालंकारेऽत्तरैः कृत्वा वस्तुकल्पना क्रियते किंभूतैरक्षरैः श्रेणी
रवयवैस्तं थिमिः संधाने श्रात दृश्यैस्तच्चित्रं नामालंकारः स्यात् ह्यासतिप्रसत्तोतुललिलितेति चतुर्गुणस्तद्यपि चित्रं स्यात् यच्चित्रे
दाक्षरमेलनं एकस्वरादि अथ चित्रस्योदाहरणमाह ७ जनस्येति षोडशदलपद्मे गोमूत्रिकावासजिनः नोऽस्माके पुनः पुनः
चित्रं वक्रोक्त्यनुप्रासौ यमकं ध्वन्यलंक्रियाः अर्थालंकृतयो जातिरूपमा रूपकं तथा २ अतिवक्ष्यमाणोतिमानोतेपो
यसंशयः दृष्टांतव्यतिरेकौ चापह्नुतिस्तुल्ययोगिता ३ उत्प्रेक्षार्थांतरन्यासः समासोक्तिर्विभावनादीपककोतिशयो
पो२ हेतुः पर्यायोक्तिः समाहितमं ४ परवृत्तियथासंख्यं विषमः सहोक्तिकः विरोधोवसरः सारं संश्लेषश्च समुच्चयः ५ अत्र
प्रस्तुतप्रशंसा स्यादेकावल्येनुमापि च परिसंख्यानं तथा प्रश्नोत्तरं शंकरएव च ६ यत्रांगसंधितद्रूपैरक्षरैर्वस्तुकल्पना
सत्याप्रसत्तो तच्चित्रं तच्चित्रं चित्रं कोविदैः ७ जनस्य नयनस्यानध्यान एनाछिन विनः ३ नः ३ नर्जिनः पीनज्ञानध्यानधनः
मनः ८ षोडशदलकमलमयि चित्रपद्मो चित्रे हयगतिरपि गणनैकाक्षरनस्वरणो परपदश्चरणगजनपथकपकेश्रम
वरिवामनः पापच्छिन तत्र किंविशिष्टो जिन जनस्य नयनस्यानध्यानः तत्र स्वलोकस्य नयनस्यानेध्यातो ध्वनिर्मिस्यसततध्यजिनध्येनिता
श्रानश्चरूपेण नयने न जनः परस्य लोके पश्यतीति पुनः किंभूतो जिनः स्वामि पुनः किंविशिष्टः पीनं स्थूलं ज्ञानं ध्यानमेव बाधनं यस्य तथा
ततो वत्तात्तानेपीनेलोकालोकप्रकाशकत्वात् ध्यानपीनेनिश्चलत्वात् ८ एतदाकारचित्र अथाश्वधावक चित्रम् एनस्यालोतिएकस्वरवि
अहे हेस्यमनसे जिनलंजयस्तुवो मेघैण वतस्य गणः अथ यः नरामनुष्या सेषां गणाः समूहस्तस्य कुरोमनोवांछितंन स्वकरतरो उनके
कोरो वरणीयसमस्तवा सेवा वन्हेगणा परमे मेरपदंतस्याक्षरणा जनलोका लोकालेषां यणो नागस्यकथको हे कंदर्परहित हे गतार्ह
कार गजस्य हलिन ... ... मेव निविडं घनेनगेदनेनैव श्यान एवनार ९ रामकृष्णापनमः क्षम राम

चित्र २

२ गाग

कलस्यितिमितिगुणं पैद्योवियिटः दर्शितः [illegible] वायोः स्य कुसितस्य सेव्यो भवति अपि तनकस्यापि किंभूतस्य कुसीनस्य पश्चिमार्गेस्त
दावारेति चितः किंभजोविटः कलस्यितिं कुसाचारमयः कुर्वन् भूतः किंभूतः गतासारैर्निरत्नैः सर्वैः पात्रैर्जुष्टः सहितः अपि विट
पदादिकारमात्राच्युते सविटः पथिकस्य सेव्यो भवति किंभूतः कलस्यिति अवसाने अधः पाताले कुर्वन् भूतः किंभूतः गतं अ
दृश्यत्वं रयेभ्यः स्थानितैः पात्रैरेतावता पत्रैर्जुष्टः सहितः पथिकस्य किंभूतस्य कुसीनस्य कोटिल्यं सीनस्य भूतः किंभूतस्य
निष्ठतः अथ एवं दलस्यितस्य १ धर्माधर्मेति गुरूणां वचने निष्ठालत्वराः सावधानाः दुरुषा नरके नरकगर्तोड्डः खिसी यो भि
गच्छति किंभूता धर्माधर्मावेव विदंति जानंतीति धर्माधर्मविदः साधूनां सद्गुरुवाणी पदस्य पातने समर्थनत्वेप्यमाः
विडच्युतके गुरूणां वचने निष्ठा अत्वराः भूत्वाः हे नरके दः खिता यांति अपि तनके पि किंभूता धर्ममधर्मं च विदंति ना
कलस्यितिमथः कुर्वन् पात्रैर्जुष्टो गतासारैः विटः हे अः कुसीनस्य निष्ठतः पथिकस्य सः १ विटपदादिकारच्युतकं धर्मा
धर्मविदः साधुपदपातनसमर्थता गुरूणां वचने निष्ठा नरके यांति डः खिताम् ११ वचनपदादिंडच्युतकं केकाकु
कंककेकाकके किकोकैककुः केकाः अकुकोकः काककाकेऽकाकुकुककाककुः १२ एकव्यंजनमिदं चित्रम् ०
नंतीति धर्माधर्मविदः साधूनानां पदपातने सामर्थ्ये समर्थता कंकेति राजमतीपरित्यागे महाकाव्येऽसमुद्रवर्णने पंक्तिः एवं
विधः समुद्रः वर्तते किंभूतः कः सुखकारी काकुर्ध्वनिविशेषो येषां ते केकाः एवंविधाः केकाजलपक्षिणः केका न मयूरध्व
रं केचित् ये षां ते केकाकाः एवंविधाः केकिनो मयूराः कोकाश्चक्रवाकाः तेषामेकावाचिहितो यक्तः स्थानं यः समुद्रः सककाकुके
कंककाककेकिकोकैककुः केन वायुना उपलक्षितं कं पानीयं यत्र सः ककः अकोककुसितेके पानीयेऽकोऽकः यत्र ते अककोक
सः ते च काकाकोवायसा हृत्पक्षियः तेषां समूहः समस्तस्य अकोमा तरेण पक्षिसमूहकोकः काककाकेः अच्चावेसनाकाके बोवक्रोकेपः
नाः कुकेति अस्य तीविमकाकेकः एवंविधः कोत्रसास अकेऽउत्संगे यस्य सत पारः नावता अयो देवविष्णुलस्य कुर्वंति स्थानं वि

कुर्वन्निति सुमुखेनैकमेव जनं चित्रपतोस्माद्विष्यवमानमेव निमित्तं हे देव धूम्यसैन्यस्यामो करेणु हली प्रसरति किं कुर्वन् दिवाकाशेन स
हकं राम्लेवं स्फुरामो वंशं कुर्वन् चरणनामा डंबरं दधत् स्फुलितान् अथ चक्रकार च्युतके अमौ रेणुः प्रसरति विस्तरयति दिवाकरस्य
सदैव स्मैवं कुर्वन् चूर्णनाः रणस्य डंबरं दधत् ११ प्रस्तुताद्धिति यत्र उत्तरदानामस्फुरितान्नलावापत्रादयावन्ये वाच्यं अथैलानामं गेना
शावत् खंडनेन स्ले प्रसादेन उभमार्थे वाचिनाशब्दे नैकेनैव ग्राह भूते साव क्रोशि रेव शब्देन समस्तबालंकारोनेत्र त्रम १४ अथ वक्रोक्ति
विधाधि प्रकारा भंगमुखेन स्लेषमुखेन च तत्र भंगोदाहरणमाह नाचेति काचित्सखी वसंते केकिनं दृष्ट्वा माह हे नाथ मदरोन स्पति
सखि को भगेना हहे प्रिये स्यात् किन्नरस्तु किं पुरुषस्तुरंगवदनो मनुः एतावता मधुशब्देन किन्नरस्तस्य उरोहृदयं तत्स्पन्न त्यमेव कंपं
कुर्वन् दिवाकरान्सैवं दधच्चरण डंबरम् देव पोकि सेनायाः करेणुः प्रसरत्सौ कैरेणुपदात्ककारच्युतकम् प्रस्तुतादप
रं वा यमकपादापोत्तरप्रदः भंग स्लेषमुखेनाह यत्र वक्रोक्ति रेव सा १४ नाथ मे दरोन स्पति तुरगाननवदनः कुतो न त्यम
ननु कथयामि कलापिनमिह सखे कलापी प्रिये कोस्ति १५ महः पार्वतिनामको नेपनचे द्रुतातोडयिष्याम्यहं क्रोडाञ्चेन ग्रा
वः सखि स्फुटमिदं किं ते शृगालः पतिः नो स्थाणुः सखि कीलको न हि पशु स्वामी तु मो मा गवं दोलाखेलन कर्मणीति
संभवति प्रियाह नन्वहं कलापिनं कथयामि कलायां मयूर पिच्छभारो विद्यते यस्य कलापी जप्रिय ग्राह हे प्रिये अत्र केसुरवे लपति
अस्त्नीति कलापी सकोस्ति १५ अथ स्लेषोदाहरणमाह भर्तेति दोलाखेलन कर्मणि अत्र दोलन क्रीडावरे विजया गोप्यौ विजया
नाम सखी पार्वत्योरिति गिरेनाए योवोभुझानूपावरन्नव तीति किं विजयाह हे पार्वती भर्तुर्नामकीर्तय कथय चेन्नकथय तित
दानेन क्रोडाकमलेन ताडयिष्यामि गोप्याह शिवरेश्वरः विजमाम सह्यस्माह सखि प्रकटमिदं शिवः शृगाल उच्यते सखि किं तव स्व
गालो भर्ता गोप्याह सखि वंश एवं त्वदुक्तेन किं न स्थाणुः स्थाणुशब्दः उस्वरवाची विजयाह स्थाणु शब्देन कीलक उच्यते सखि किं तव
भर्ता गोप्याह न हि किं तु पशुनां पशुपतिः विजयाह न इति विनर्दे गवां गोप्रागोपालः सखि किं तव भर्ता धत्ते गिरिः अत्र सर्वो

वा॰म॰
१७

अथानुप्रासलक्षणभेदानाह तस्यप्रकृतीति नस्यास्मृतिः श्रवणमाकर्णितं येवीतानि अदोयाणीवर्णलेखो श्रावइतिः अनः अनरागमनं
तोनुप्रासलक्षणं तेकथ्यते किं विशिष्टोनुप्रासः स्फुरंतो दीप्यंतो गुणा औदार्यादयो यस्य स स्फुरद्गुणः गुणा हि अनुप्रासेन दीप्यंते
लक्ष्यानुप्रासो द्विधा छेकानुप्रासो लाटानुप्रासश्च तत्र छेकानुप्रासः अतत्पदः स्यात् नाम्नेव बहवो वर्णा आनि पदानि यस्मिन् स तत्पदः न तत्
दोऽतत्पदः भिन्नपदइत्यर्थः लाटानुप्रासस्तु तत्पदः स्यात् १६ अथ छेकानुप्रासोदाहरणमाह अलमिति काचिद्विरहिणी सखीमाह अलमिति कल्पक एव अंगारो यस्य स तत्तस्य हे वोधनं अपि
यनोल्लिखचंद्रमाह हे चंद्रकर भ्रमर हे लया किरणमल्लारणलीलया अलंकलंक अंगारकर भ्रमर
बुलमुल्लसराद्धतिरनुप्रासः स्फुरद्गुणः अतत्पदः स्याच्छेकानां लाटानां तत्पदश्च तः १८ रणेरणाविदोकृत्वा दानवद्विषा नीतिनिष्ठेन भूपाल भूरियं
हेलया चंद्रचंद्रिका भाति मोल्यमतिनस्पर्धा न महसि १८ त्वं प्रिया यदि मे न स्याः स्वर्गलोकसुखेन किम् २०
भूसत्वयालता १९ त्वं प्रिया चेन्मकोरादि स्वर्गलोकसुखेन किं त्वं प्रिया यदि मे न स्याः

दानवान् २

अन्यमपीश्वरनिर्मोसस्वेनसत्पृश्यते अन्यस्यकूलसकोऽद्यपृथ्वी
त्वं घडीशानि मीलस्ववर्तते अतः स्पर्धां नाहसि त्वं हे यो योनमभवति हेमपाल पृथिवी
हे चंद्र तव चात्यनतिश्लेषस्य स एव सूचनं १९ अथ लाटानुप्रासोदाहरणमाह रणइति कश्चित्कविसलमेतिमाह हे भूपाल पृथिवी तस्या पृथिवीनपाहता किं कृत्वा रणे सं
यते धनधान्यकस्यादिकर्मसंवामवनीतिमे षोषाः त्वत्रिस्थाननिमित्तथः इयंमः किं विशिष्टेन त्वया दानवद्विषा दैत्यवैरिणा १८
ग्रामे रणविदः संग्रामकोविदान् दानवान् दैत्यान् कंसादीन् हत्वा विनाश्य किं विशिष्टेन त्वया दानवद्विषा दैत्यवैरिणा १७
अथ लाटानुप्रासोदाहरणमाह त्वं प्रिया चेदिति हगमे स्यात् २१

एतेन व्यपेतावृत्ते व्यपेतस्थानानामेव वर्णानामावृत्तिरुक्तेति किं चिह्नेदेषि वर्णानां गल्पमुक्तित्वादनुप्रासः स्यादिति द
र्शयति एकत्र पात्रेऽनेक मधुरद्युम्नमिपालो यादवराजा साधुरसपद्मात्ययो धुरस्तात्वमेवममादकुन्मादं प्राप्तवान् तत्र
हेतुमभिन्नविशेषणमाह किं विशिष्टः एकत्र पात्रे एकत्र भाजने स्वकलत्रस्य वदने प्रतिबिंबितं नेत्रस्यामृतं प्रायेणेव
कामिदैत्यमाणः पश्यन् एतावता कलत्रवक्त्रदर्शनादेव प्रथमं तु न्मादं नेगतः मद्यपद्मात्ययो २ अथ यमकलक्षणभेदा
नाह स्यादिति पादपदवर्णानां आवृत्तिः पुनः पुनरभ्यासो यमकं स्यात् तत्तस्य च तत्त्वरूपाः पादाः कथ्यते विभक्तं नेपदे वा
णौ अव्यवराणो एतेषां त्रयाणामपि आवृत्तिर्द्विधा भवति एका संयुता मिलिता मलग्ना अपरा असंयुता असंमिलिताः

एकत्र पात्रे स्वकलत्रवक्त्रे नेत्रामृतं विंबितमीक्षमाणः पद्मात्ययो सौ धुरसे धुरस्तान्ममाद कश्चिद्यदुभूमिपालः २
स्यात्पादपदवर्णानामावृत्तिः संयुतासंयुता यमकं भिन्नवाच्यानामादिमध्यांतगोचरं २२९ पाचक्रे दपोचक्रेलेतां

तावता षट् भेदा यमकस्य न तत्र द्विधमपि यमकं त्रिप्रकारं एकमादिगोचरं पादस्य प्रथमाक्षरविषयं द्वितीयं मध्यगो
चरं पादस्यांतरालवर्ति वर्णविषयं तृतीयमंतगोचरं पादस्यांतवर्णविषये एतावता यमकस्य स्फुटा अष्टादशभेदा
भवंति वर्णादीनां संयुतासंयुतत्वेन अन्येपि बहवो भेदा भवंति किं विशिष्टानां पादपदवर्णानां भिन्नवाच्यमर्थो ये
षां तथा तेषां एतावता साठकप्रासस्य यमकत्वेन निरस्तत्वात् अर्थस्यैक्यात् अत उदाहरणाधिक्यम् २२ संयुताहतौ पाद राजे २
यमकनामच्छयामिति अथ यमकोदाहरणानि दर्शयति दपोचक्रे इति यस्मादिस्थ महार्घ्यन्ता यस्मात् हे इभवान् त्वं
दपोचक्रे कृपालेतवात् तलाकारणात् तां साधनां मम धुरुषाणां विजितेद्रव्यं दपोचक्रे दत्तवान् चतरवर शंददम २२

याम

१५

म आद्यमादयमके यथा सोमराजि छंदः यशसोहृति हे राजेंद्र ते तव यशः समुद्रान् आरज गामकिं विशिष्ट सततं सदा शोरंदा
रिद्रं गच्छतीति सदा शोरगा एवंविधा अरयो यस्य सततस्य कीदृशं वशः सत्वधानेघ्न किं भूतस्य तेउरगारे गरुडस्य समा
नो नेत्या अंगकांतिः शरीरदीप्ति यस्य स तस्य इव लौ वर्णो यस्येत्यर्थः बदवारं छंदः इदम् १४ पदांतयमकमाह द्विषा
मिति मो राजेंद्र त्वं उद्धतानां द्विषां चंडवैरिणां मदरूपं निहंसि विनाशयसि कइव के यो इंद्र इव धराणां यथा इंद्रः
उदं मोधराणां पर्वतानां रादंरूपं निहंति इदमपि बडवारं छंदः २५ वंशस्थं छंदः अथादिमध्यगोचरं मध्यांतगो

यशांसि समुद्रान् सदा शोरगारे: सदा शोरगारे: समानांगकांते: २४ बडवारं छंदः द्विषा उद्धतानां निहंसितव
मिंद्रो रुदं मोधराणाम् रुदं मोधराणाम् २५ विभाति रामा परमारणस्य विभाति रामा परमारणस्य सदेव
तेजोर्जितराजमान सदैव तेजोर्जितराजमान २६

चरं च यमकमेकवृत्ते नैवाह आदिमध्ययमकं अग्रे तेन पादरूपेय मध्यांतयमके विभातीति विभातीति हे राजेंद्र ते त
वरणस्य विभीकांतिः संग्रामतेजः सदैव सर्वदा विभाति शोभते किं भूतारणस्य विभा अतिरामा अतिक्रांता रामो
रूपमणिगजो यथा ताभूनः किं भूता परमा सर्वोत्कृष्टा रामा रम्या मनोहरा हे अजवत् विष्णुवत् उर्जितेन बलेन रा
राजमान शोभमान सदैवेन भाग्येन वर्तते यत्तत्संबुद्धौ हे सदैव एवंविधं तेजस्तेनोर्जितं उपार्जितं राजलभ्य पेशमाने स तस्मा
ने छन्नावायेनर न लामं नणे हे सदैव तेजोर्जितराजमान् २६ रा म कृ ह्मा य नमः

१५

अथ यात्रागतवतो आदिनाथस्योच्चैरेयमकमाह सारंगवयसामिति अथ गिरिनारवर्णनेन कथयति गिरेगिरिनारस्य शिखरे शृंगे का
ननेवने नमन्तः प्रणमन्तः सुरलोकदत्तेते मानीतिवाशेषः कीदृशे वने सारं प्रधाने पुनः किंभूते गवयानामरण्यसंडानां सारैः श्रेष्ठेन नैकट
केन राजते इत्येवंशीले पुनः किं सारंगाणां पक्षिणां स्थानमिति शेषः पुनः किंभूते निविडैर्निधानैरदारुणैः मनोहर
मित्यर्थः अथवा सारंगवयसामिति अभूतेस्थानकंभूते अदारुणानां अशैद्धं च निधिदारुणा २७ अमरनगरेति हे नरेशा हे
वल्लभमनहे वीर्यसमर्थ शूरवल्लिनेगे गिरिनारपर्वते वाणानां वाणवृक्षाणां भुक्तौ निवर्तते अमरनगरलेखानां देवीनां स्वर्ग
स्त्रीणां देवीनां रंहसं वेगं प्रपंचयति विस्तारयति मनोहरत्वात्ते कीदृशेन गेस्फुरंतः शोभायमानाः स्फुरतहणां करस्य वदा ॥
सारंगवयसा त्रिधराजिकाननमग्नतः सारंगवयसां निधिदारुणां शिखरे गिरेः २७ अमरनगरस्मिन्सुदृशीलां श्रेष्ठे
चयनिस्फुरत्सुरतरुचयेकुवीणानां वल्लवामरहृतस्य उहतसुरैरयंतीनां नरेशनगेन्वहं स्फुरतरुचयेकु वीणा
वल्लवमरेहतस्य २८ आसन्नदेवानरराजराजिरुद्धैस्तटानामि यमत्रताद्रौ क्रीडाकृतोयत्र दिगंतनागा आसन्नदेवा
नां च याः समहायत्रस्तत्र यात्रास्मिन् कीदृशीनां देवीनां हरैर्देवैः सह हरतरुचयेसंभोगाभिलाषाय अन्वहं सर्वदा आयंतीनां पुनः
कीदृशीनामरमन्यर्थं वल्लवे च युवह्लेहसं हासैः कवीणानां विदग्धवनितानां एतावतास्मिन्पर्वते सुरैः सह संभोगकर्तुमागच्छंतीनां वा
णां वल्लभमिकामनोहरत्वात् मार्गे खेदमुत्पादयति २८ अथ यात्रागतं यमकमाह आसन्नदेवेति अत्राद्रौ पर्वते रयतटानां राजिनेन
रराजकिं त्रस्या सैव किंभूतां तटानां राजिः आसन्नदेवा अमरुद्धैस्तरत्वादासन्ना अदूरादेवा यस्यां सा तत्रयायत्र पर्वते दिशांतना
गा दिग्गजा न देजन्ताः अग्रे क्रीडाकृतः आसन्न वर्तंते स्म किं विशिष्टे पर्वते वरेंद्र शोभमाने २९ रा म क्ल स

ष्टे काव्यहातातावतिसहायमकमात् रंभारामेति श्रीनेमिनिर्वाणकाव्ये रेवतकाचलवर्णने काव्यमिदम् हे अवक हेरतक हे
श्रीनेमे एवं विधा तुभ्यं निर्वृतेत्ते किंभूताः रंभारामाः रंभानोकदलीनामावनानि येषां ते यापुनः किं विशिष्टाः कमलतारं भा
कमला नामारंभा उत्पत्तिर्येषां तारा मारमलिया कुरवकैर्वृता विशेषैः कमला शोभा येषां ते याः रंभा अपारमलाएवरा
माजातिर्येषां ते अकु अकुत्सिताः पुनः किंभूताः अवकिं वकपक्षिरहिते के पानीये मस्तति धारयतीति मलधारले
अरमस्य ये मैनेन्द्रः आईश्वतरामा कुवेदाउत्पत्ते पुनः किंभूताः कुत्सितो रवः कुः शब्दो येषां ते कुरवकाः अकुरवकाः के

रंभारामांकुरवककमलारंभारामांकुरवककमलारंभारामाकुरवककमला ३
रंभारामाकुरवककमलारंभारामाकुरवककमला जेवालजेवालसमेलं दधाने मंदारमंदारववायुरद्रिः २
हारीनहारीनतनमेघघनैः सेवालसेवालसंहसमंभः

मलाः हरिणाये षां ते यथा ३० उदानीं तं नैवप्रकारेणापदमकमस्त हारीरिहारीनहारीतैर्वा षोद्रिः पर्वतः अंभः पानीयं धा
रे किंभूतो द्रिः हारीतैः पक्षिविशेषैर्हारी मनोहारी किंभूतं मंचुततै विस्तीर्णैः पुनः किंभूतं सेवालसेवाल सेवायां अलसा
मंदाराहं हा यत्र चलत् जेवालेयं केजातं जेवाल जे कमलम अलमस्तये दधाने किंभूतं वालम शोठं नवीनं किंभूतो द्रिः मंदा
रमंदारवायुः मंदारवृक्षैः मंदारवः अल्पशब्दो वायुर्यत्र सतथा ३ ३ ३

नेमिरिति अथानंतरं भो सुरं वारं श्रीनेमिः हृज्जेनसारथिना चारु मनोहरं यथा भवति तथैवं जगदेवभावे किं ततो नेमिः
विशालनयनः विशालेनेत्रः नयेन न्यायमार्गेणनोदित प्रेरिता श्रीर्यस्मिन्सततथा अश्रांतः सततो बुद्धिविभवो यस्य सत
था किं विशिष्टो नेमिः विभवः नष्टो भवः संसारो यस्मात्स विभवः महाजननगरात् महर्द्धिलुनगरात् द्वारावत्याः तत्र नग
राजि नगानी राजा नगराट् तस्मिन् नगराजिगिरिनारपर्वते प्राप्तः ९नः किं विशिष्टो नेमिः जगदेकनाथः ३२ अंतय

नयनो

नेमिर्विशालनयनोदितश्रीरश्रांतबुद्धिविभवो विभवो यथऽथः प्राप्तो महाजननगरान्नगराजिनि तत्र रू
तेनैव चारु जगदे जगदेकनाथः ३२ पद्मांतिके सरलाः सरलापदन्नेवलंति हरिणाः हरिणांतदिंद
विभाति कमलं मदमेत्य यत्र परमा परमा ३३

कमलो

मकरमाह पद्मयांतिके श्रितिजदिंदं कंपानीयेऽश्रलमत्यर्थं विभाति शोभते यद् पांतिके यस्य जलस्य समीपे सरर
लाऽअवक्राः सरलादेवदारवो वर्तंते यत्र चलमकलिलीकृत्य हरिणा वायुना हरिणा वायुना हरिणाऽमृगाऽउल्वले
तिऽश्राबल्येनयत्र नंदंति यत्र पानीयोरमालक्ष्मीः इत्यागत्य परकुल्लेद पदं कमलस्थाने मदेह वमापलेभे ३३

रामाय नमः लक्ष्मणाय नमः बलभद्राय नमः रामाय नमः

२८ का ना

स्फुरि यमकमाह कांतार भमा वितिकांताम्बुरे तेशे भर्तारे ध्वनिमारेर्वर्तमाने सतिमघोवं सतत सप्रवेशोप्रा
रं भे कांतारभ्र मो वनभ्रम भ्रमिकायांपिक कामिनीनां कोकिला नां तारवाचं मनोलवाली सोढुं कांत्म मते
समग्रपितन कामपि किं भ्रतस्यमघोः कांतानिमनोज्ञान्यरविंदानि यस्मिन सततया ३४ मध्यवमकमाह चकारे
ते चकारे तिदे सोसाहसा दिव्यी संततिर्दैन्य संप्राप्त्याया युद्धे साहसं चकार पुनर्घ्नतो ह्लासा सततीहसं सह्रा सं
चकारे च पुनर्यो त्वाम्याहत्व दग्धतो दीनतावाक्यमभाषिष्टेत्यर्थः ३५ उंत्ययमकमाह गिरा श्रूयते श्रुति
कोकिलाश्रूयते किं भ्रतना कोकिलागिपंके विदावा गीयंडि ताग्र रमत्पर्थ्ययतोयस्मात्कारणात ऊनं विस्फुरत्को

कांतारभ्रमो पिक कामिनीनां कांतारवा चं त्तमतेस्मसोढुं कांतारतेसे ध्वनि वर्तमाने कांतार
विंदस्यमघोः प्रवेशो ३४ चकार साहसं युद्धे घ्नतो ह्लासाहसैश्च यो दैन्यं त्वां सोदे संप्राप्ता दिद्भुषसो
त्साहसं ततितः ३५ गिरा श्रूयते कोकिलाको विदारयतत्सह्नेविस्फुरत्को विदार मुनीनां वसत्य
वेलोकोविदारनेचव्याघ चक्रेमता कोविदारे ३६ सिंधुरो चितत्तनायसल्लकी हि सिंधुरोचितम
पेत्यंकिन्नरैः केदराजिमदसत्कटगिरेः केदराजितगह्वरैर्गीयते ३७
विदारं वर्तीति विस्फुरंतः विकसंतः को विदाराः कोलिकारवृत्ताय स्मिं स्तत्र पावश्रमिन्वनेमुती नां लोका समूहः
विदारंनिःकृत्तलं त्ययया भवति तथा वसति चपुनरेत्र वनेव्याध चक्रे आखेटकसमूह हतं कोतो केऽकृतनिवासंन
वर्तेमे कैभ्रतंव्याध चक्रे वीनत्पहिंसा दारयतीति विदार ३६ अवः पादद्वयेविभ्याादिमध्यांत्तपमकानि उदाह्र
यंते सिंधुराणां हस्तिनां समुचितायोग्या लताम्ला सत्यायाः प्रधानाः सल्लक्याः सल्लकीवृत्ताय स्मात्सासिधुरोचिते
लताउम्रसल्लकी एवं विधा सिंधुनदीतयारोचिंतशोभितं पुनः किंभ्रतंजनट केदराजितं पुनः किंभ्रतं केदराणि गिरि २८

ना

पादद्वये नमधुपमकं प्रणा बसन्निति यस्मिन् शैलेके सिद्धो देवविशेषः कलंमधुरं गीतं न करोति अपितु सर्वः कोपि क
रोति कीदृशे शैले केलेकोलकाते कानने विषवद्वरहिते सर्वोत्कृष्टे उत्तर्षः अत्र शैले च सन्नसन्नजेनालोकः सरोगः सव्या
धिश्च कोपि न प्रदृश्यते तत्त दपरं केवलं सरोगो राजहंसो वर्तते सरसि सरोवरे गच्छतीति सरोगः ३ एपादद्वयोर्यमकमेकं कु
रुतेति नुद्दरिन्निवसंतेनासेवारणाः हस्ती दुःहरसी सरोवरु रनजरु ५ ननत्तसउः पिकानां कोकिलानां नामधुराः कणीसरव
दाननानी वीपारणाः शब्दा वभूवुः काः सिरेकास्त्री नारदनकोविदासः रततपण्डितो वकुलानव दाविशेषान्विलीकयंती
सतीवरसनञ्चार अपितु सर्वमपिरसपूर्ण्यैव कपंयपाभवति विदारकेनिः पुत्रेयपाभवतीति पुत्राः संभोगसमत्वा
वसुसरोगोवजनेनानवकृष्णित्वरंसरोगायादिराजहंसः गीतं कलं कोन करोति सिद्धः शैलके कलके कोकिलका
ने नैस्मिन ३ जडुवेसंतेसरसीं नवारणाव भूः पिकानां नमधुरा नवारणाः रसनेकोमोदनकोविदूरके ६२
विलोकपूर्तीवकुलानि विदारकेउ ४ वराणाः श्वसनेनिकरावरणमल्लिक्तां वहंतिपटलीमाल्लिना तरवः
सदोश्रीशारिवजातरवःसरसम्भ्राति निकटे सरसः ४५ पापायपापाद्धि जिल्लुसपविभवः सपानमदक्तमः त
पानपापासजाग्रेनस्प ध्येव मदक्तमः ४६
तृतीयं अद्वयं तुल्यमकं वदत्यति वरणाइति वरणाव तविशेषावर्तते किंभूताः पुष्पनिकरएवञ्चावरणमाच्छादनं येषां ते
तपात तरवो वताञ्चलिनो भ्रमराणां पटलीञ्चलीवहंतिः किंभूतां अतीमलिनां रूपामाञ्च वर्तते सरसो निकटे सरो न
रसस्समीपेशाखिजाततरवः मयूरा दुत्सन्नपूर्लेभाति शोभते किंभूता रवः सरसः ४० द्वितीयपादं चतुर्थपादं तयमकमा
हवपायपेति यपायपेति यपाद्धि जिल्लसद्दुर्जनस्यविभवो दुर्व्यमदक्तमः उत्कृष्टतमः स्यात् नपानपाजस्य दुर्जे
नस्यविभवस्य र्द्धे वमदक्तमो ज्ञानं जायते ४९

सपापंदास्यतिभवतित्वयिकिंकुर्वतिसति
पुत्रास्त्रसंयुताव तैयमककमाह दास्यतीति दास्यतीति दा जोऽश्रुतिकोपाद्भवति त्वयि
ऽनर्थो भवतिस्मात तेनकारणेन वटुकं तेतिमितोभवनिस्वलोभवर्धर कुलमिति श्वज्ञाति
कर्कराज श्यामलितिस्तितप्रलियतिसतितनतोऽनर्थोभवतिस्मात तेनकारणेन कोटुं तिश्राह नालघु नागणनापिकान कापिधरइस्तनी
नदीव्यतिकरेनघाः स्तानेकरेणनाहसितिनाकुलतिमिभवातनदीव्यतिनकौटुतिश्रम ह नालघु नागणनापिकानकापि
वणीव्यतिरुदापिप्रियते गांगेति गंगायाइदं गांगंतत्रंवुपानीयंतद्दूदवलानगम्यश्रोभाकोतिर्यस्यसनघाणजावतास्मीचंद्रप्रभ
दलकमलेपरमेष्टि ध्यानेश्चेर्द्दतोधवलाध्यायंतेजनाएवोनेममुलाणसाधु नाध्यानगोचरोध्यानविषयः सतास्मोस्माननस
तेःएवंविधःसजिनः सनास्तन्त्र हवाणाय्यापानिहरणायास्तुपापपीडास्फोटनायभवतुश्रचणदेर श्रीदोवणाद्वपसादस्यात्
पापंभवतिभवति हि नर्थोभवतिमितस्तेनवटुकात्वमधर
दास्यतिदास्यतिकोपाद्धःस्यतिस्तिसतिकर्कराद्रपापंभवतिभवति हि नर्थोभवतिमितस्तेनवटुकात्वमधर
दास्यतिदास्यतिकोपाद्योगनागणानांपिकोधरइगांगांबुधव
कुलतिमिभयादरवकैरणनांनदीव्यतिनदीव्यतिकरेणतांप्राणीनांगणनाधिकोधरइ गांगांवुधव
लागाभोममुत्तुध्यानगोचरः पापानिहरणायोसुसंसज्ञानोजिनःसतंधथजगदात्मकीर्तिप्रभुजन
यंतुदामधामदोःपरिघःजयतिप्रतापपूर्वाजयसिंहदनाभदाघेनापश्चथ्पमामाकारयतेरासा
सासामुदितमानसायायामदास्यणछायानानानाहेलामयाननर्षद
सासामुदितमानसायायामदास्यणछायानानानाहेलामयाननर्षद जगदितिजगदितिजयसिंहः दनाभदाघिनाथोराजाधिरा
नवसिंग्रमकमच्यातेधर्थश्रसंयुतायुताव तौवर्गोयमक माह जगदितिजगदितिजयसिंहः दनाभदाघिनाथोराजाधिरा
नोऽपिसर्वोत्कर्षेणवर्ततेकिंकुर्वनजगतिविश्वस्मिन्नीययुश्रोसाधवलजनयन उद्दममसुद्देष्टधामतेजोयस्यसतपा
ोदपूारेरेचभजगवपरिघोगलापस्यसतपापताप्रनृपश्रेबलपोवनारःथपसंपुतासंयुताव त्रियेपामामीतिना
मितिसासारामाह मुदितमानसाहतीमांत्राकारयतेखाह्रयतिपायामदेनमग्धपानोस्थितेननगपवाश्रमि
मानेनलाहणाध्यायाम्रकछायालोचनादिषुरकोभतवात नानाविधाश्चनेकप्रकारात्हेलालीलातन्म

इयमेकोद्देशमभिधायेदानीमर्थालंकाराणां क्रमेण लक्षणमुदाहरति कविः स्वभावोक्तिरिति सक्रियस्य क्रियासहितस्याक्रि
गत्सु निःस्वरूप तादेः पदार्थस्य स्वभावोक्तिः स्वरूपवर्णनं जातिनामालंकारः स्यात् सा च हीनेनाभिलिकादौ तत्र हे भीतेऽर्भकादि
भवादृ दिषु वर्ण्यमाना विशेषतस्तोरस्याभवि ४७ अस्योदाहरणमाह वर्हावलीति अत्र वने पूर्वबाल्याभिर्भल्लूकैः खेलंतीति किंभूता वद्दी
वली० मयूरपिच्छश्रेणीस्तद्दुकूलं तया साद्वयाकात्या रोचते शोभंते तास्तपा विचित्रघापं च वर्ण्याया भूयित चाविहितप्रधाने
वस्त्वलीलाः गुंजाफलैर्ग्रथितहारलताः सेदंलसलीलखेलगतयः सविलासगतयः ४८

स्वभावोक्तिः पदार्थस्य सक्रियस्याक्रियस्य च जातिर्विशेषतस्तोरस्याहीन
इदानीमर्थालंकारानाह स्वभावोक्तिः पदार्थस्य सक्रियस्याक्रियस्य च विचित्रभर्थ्यैत्तबारचित्तचारुदुकूललीलाः
त्रस्तार्भकादिषु ४७ बर्हावलीबद्धकूलकांतिरुचो विचित्रभर्थ्यैत्तबारचित्तचारुदुकूललीलाः
गुंजाफलग्रथितहारलताः सदेलंलखेलंतिखेलगतयोऽत्र वनेषु बालाः ४८ अरणे तरणेन तद्धोरणी
भीसणवच्चणबरोत्तुरंगाद्धि उल्लसिअविसभंगवणविणवेसे दसमुहो एसो ४९ उपमानेन सा
दृश्यमुपमेयस्य यत्र सा प्रत्ययाव्ययतुल्यार्थसमासैरुपमा मता ५०
अपत्रसेतान्युदाहरणं सक्रियोदाहरणमाह अस्सारत्तेति अस्सारत्तेति तेच्चुरंगादिहे लीत्रेए ब दशमुखो रावणः किंभू
तः अस्सारत्तेनेत्रैः भीषणवदनसमूहः पुनः किंभूतः उल्लसितविस्फूर्तिभुजमिव वेशः ४९ अस्योपमाया
लक्षणमाह उपमानेनेति यत्रोपमेयस्य वर्ण्यवस्तुनः उपमानेन दृष्टांतेन सह साम्यं स्यात् सा उपमा
मता कैः प्रत्ययैर्वत्यादिभिः अव्ययैरिवादिभिः तुल्यार्थैर
करोतीत्यादिभिः समासैर्बहुव्रीह्यादिभिः ५०॥०:

१८ न्दभ्रमभंदयाविलासंपृथापाराजंहंसीस्वाहरती निराजहंसायते इति श्रौत्योपमा यस्याश्चाननं मुखं पूर्णेंदुमंडल
वा०अ० मिव श्रीमत्तेन दृश्यते यो पमा यस्या नेत्रयुग्मंश्रियाहीति नीलोत्पलानि अनुवदति इति तस्यार्थीयमा पुनर्ले
वा०ग० पुंडं दृश्यपमा श्रुतेस्वोपि दर्शयति चंद्रबिंबयति यस्याः स्त्रियाः वदनं मुखं चंद्रवद्भाते इति श्रौत्योपमा यस्या नेत्रे नी
लोत्पले इव वर्तेते इत्यार्थ्योपमा यस्याः ओष्ठः पक्वबिंबफलं हसति अनुकरोति तेनोपलुप्तो ४ र तेनार्थाद इति त
स्यार्थीयमा किंभूता या यस्याः पुष्पधनुर्भुवः पुष्पधन्वाकंदर्पस्तस्य धनुर्लतेव भ्रुवौ यस्याः सा तथा तस्या

गतस्याविभ्रमसंपत्त्या वृत्तिपदं पारा जहंसायते यस्याः पूर्णिमृगांकमंडलमिव श्रीमत्तस्या देवाननं ने
यस्याश्चानुकरोति नेत्रयुगलं नीलोत्पलानि श्रियाता कुंदाग्रदंती मजनरंजिनपंक्तीर्मितंपीत
वः ४१ चंद्रबद्ध दनं यस्या नेत्रे नीलोत्पले इव पक्वबिंबं हसत्योष्ठः पुष्पधन्वधनुर्भुवः पुरमन्
भरिश्रमात्तसस्तलिलेवंदोसाश्चरस्मससिलाव तुश्चरहेतीय महसंकुचदुपहंसहृच्चकुमुद
चे ५३ तनमहंवीश्वराजेजिणेंदमुदलिक्रुंदिद्धरकेसाकेजसस्मणंवसरीदमणंसरीरव
इति समासोपमा पुरस्मशुभरीति हेमस्याः स्त्रियाः मुखेस्मिकेचितंनिःश्रीकेजातमितर्पि कीदृशास्यानवमदनमा
नेस्यापितित्वं दोषाकरस्य कस्ये श्रीं पूर्णिनो विरहेकं मुंदमिवयथा चंद्रवियोगेकुमुदसंकुचतिकिंभूतस्य
शशिनः समासतमानसस्य दोषा पारोरात्रौ करोः किरणा यस्यसतथा उत्ययोपमाविशेषः ५३ अन्योन्योपमालक्ष
रमाहे हेताम्रहेति तनामहे तवीतेगानमत्रेकिंभूते जिणेंदजिनानाम सामान्यकेवलोनोमिंद्र स्वामिनेपुनः किंभूत
तेत्रदयेने उदलिनामर्दलागाठतराः केषायाः कामक्रोधादयोयेन स सतथा तेपस्य भगवतः शरीरं मनोव
त्सप्रसन्नवर्त्तते मनः शरीरवत्सप्रसन्नवर्त्तते इयमुपमेयोपमा अन्योन्योपमा ५४

राजि २

९६

पामेदानामन्योपमालंकारः देवैर्वन्तिये देवेति दे देवये पुरुषा भवत्पादाविवभवतः पादौ आश्रिताः ते पुरु
षाः स्तैरेव वश्चद्भूतामप्येलभंते तत्र द्वेपादयोः पादयोरैवोपमानं ते यापुरुषाणां ते यामेवोपमानं श्रतैरुपम
नेमेयोपमा ५५ उपगोपद्रचुरोपमालंकारः आलोकनमिति आलोकनमिति दृष्ट्वा यासां सर्दृशाः स्युः लोचना नारी
णां श्रम नवमसरसश्चालोकनेन यौ नेव वचनमामाभावणानिगूढनमालिंगनं च समरनसनं वेशोवर्ते मे तासां स
दृशां श्रृंगारितिकोमलानां वाणीमांसरुधिरामेध्य स्थानं के शरीरे विचित्तनं निराकुलो लिनि किन सर्वोभवतिहि
ग्रामपमेये देवभवतः पादौ भवत्पादाविवाश्रिता ते लभंते कृतां भव्याः श्रियं तत्र वशाः स्वतीस्य यानांसमन्वपोन

ये देव भवतः पादौ भवत्पादाविवाश्रिताः। ते लभंते कृतां भव्याः श्रियं तत्र वशाः स्वतीः ५५ आलोकनं
वचनं च निगूहनं च यासां सरस्रमतवत्सरसं कृशरलम तासां शिवं गणिपिशीत्ता सपुरीष पा
त्रे गात्रे विचिंतय सर्दृशां न निराकुलो सि ५६ केलेव चंद्रस्य कलेव सत्ताम सत्तावल्लीव पद्मगुण
प्रवृत्ता जगत्त्रयस्याभिमतं रधानाजैनेश्वरी केवलवत्तेव मूर्त्तिः ५७ विभिन्नलिंगवचना नातिही
नाधिकाश्च तां निबध्नंति बुधाः क्वापि लिंगभेदं च मेनिरे ५८

उपमेयसमत्वेपमा ५६ उपमानप्रचुरोपमालंकारः मा स्वकलेवेति केलेव सितजैनेश्वरी मूर्त्तिर्वर्त्तते किं भू
ता केलेव मृत्ता केलेकेन रहिता केवं चंद्रस्य कलाद्दव संपूर्णैश्चंद्रमति केलंको नैकेस्याकलायाः पुनः किं दृशभि
गैतैः प्रवृत्ता अश्रिता केव सत्तावल्लीव सत्तावल्ली यथा गुणेन दवरकेन प्रपत्नाप्रोक्ता भवति पुनः किंभूतान्वग
त्रयस्याभिमता इदं धर्त्ती केव केवल वल्लीव केत्या वर्त्सपिंडाः हितेदधात अर्व एक स्यामृत्तैर नेकोपमायोगमनुपमानस
मवेपोपमा उपमावामालोपमेयम ५७ अथोपमालंकारः द्दषतानास्त्र विभिन्नेति उपमादवबानाधवबुधाविदुसला
त्रयमासम ५८ लिंगवचनामति वपन्नांतिहीनामनाधिकानानैवधृति कांश्च वबुधा लिंगभेदं म

२० वाम० ... उदाहरणमाह ॥ हिमगिरिवत् ... हेराजेंद्र त्वं कीर्त्तिर्हिमगिरिवत् धवला ... स्त्रीलिंगे ... मनपुंसकलिंगे
वर्तते ... हेराजेंद्र त्वं वचा चावा ... इति वा चंद्र इति वत् वचनं ...
के ... वचनं ... वचनभेदः हेराजेंद्र त्वं ... उपमा ... नमवच
के ... वचन ... उपमान ... पुंसकलिंगे ... वचनभेदः
हेराजेंद्र त्वं वचने ... नभस्वत् ... विलसति ... एवं पुंसत्वात् ... प्रतापः सर्वत्र
...उपमा ... उपमानो ... उपमानाधिक्यं ... प्रतापः सर्वत्र
... विराजते ... किं भूतः ... सपेनपिंडः ... तथा ... प्रौढमहतानुरूपः
सपेनेति सपेनपिंडइति ... समुद्रे वर्तते किं भूतः ...
हिमगिरिवत्कीर्ति हे वलाचंद्रके ... निर्मलावाचः धोतसैव चंद्रातंस नभस्ववत्प्रत्यग्रविपुल ...
... प्रतापश्च विराजते ॥१०॥ सपेनपिंडः प्रौढे ...
... धनविद्युत्वानिव वारिदः ॥११॥ मखं चंद्रमिवा
... धनविद्युत्वान् ... पदम् ॥१२॥
लोकयद्वा ... इति मनुष्यजातिः ... ते ... अम्बुवाहो विभो ...
... हेलो ... विभ्रुरिव उभयोः ... किं भूतो विभुः ... भूत ... विभो ...
... नविधयोरिवयोपमानेविशेषणं नास्तीति विशेषणानि ... उपमा ... दोषमपि न किंपतेन कः
... सपिंडस्य ... उपमानोपमेया ... वाच ... विद्युत्वान् ... वारिद ... किं भूतो वारिदः वर्षनपुनः किं भूतः विद्युत्वान् ...
... श्यामोत्तमः ... वारिदः ... किं भूतो ... वारिदः ... वर्ष ... पुनः किं भूतः ... विद्युद्धान् ...
वर्तते किं भूतः ... वृत्तम् ... उपमा ... ॥१२॥ मखमिति ... देव ... मखं चंद्रमिवालोक्य ... समपदा ...
के ... उपमा ... सखं ... चंद्रमिवाह्लादकं ... संतापहारिणम् ... किं भूतं मखं चंद्रमिवाह्लादकं ... त्वात् ... किं भूतं ... मरवं चंद्र
... बालार्क ... चंद्रमिव ...

सकेचंद्रः पुल्लिंगे स्त्रीलिंगभेदेपि उपमास्यात् क्वापि लिंगभेदे सति
रेकवृत्यः ॥६२॥

ग्रयप्र_ तास्मद्य...पउथमेपे...येयालिंगभेदमान् उलेतामध्येसमासोपमायांलिंगभेदस्दर्शयतिनिजजीवितेशेतिस
न्तइवरसेणयाला...पुले...नपुंसकेदसी लिंगेश्चसीनपुंसकलिंगयोभेदस्थलमस्तिनतिरोभ तत्वाच्चे...
तेजत्स्पृ:स्थि...भरेकिंभ...त्तास्तेनिजभर्त्तारंजामि...स्वाग:...तोना:तेत्रपतेयो...लतालपा...
योतौसमर:...लेतनपुंसि...वारणगणस्तस्वत्रीणोईउरा...व्य...लिंगभेदस्दर्शयमिस्तानि...
...लोकदलासीलिंगेवुल्लिंगस्त्रीलिंगयोर्भेदस्थलमस्ति नतिरोभ तत्वाच्चेदा:कापितसोसवपुनापा
...भवकादे:कदलीगर्वहरदसुसमै:लिबेचवे...भेतापतएवहलागविन्यस्तकपोलदेशादहकायथि
निजजीवितेशाकरजागमतनतत्रपतेप:...भिरेलरतेपुनितसमरपुदि...त्ववारणगणमुणनइव
तेज..:इपदलागुविन्यस्तकपोलदेशामित त्वं...कुंडलश्री:शिबेचनेत्र...वस्तुवरेहै:केदले
कापिदपुनायाध्रवहुवीरेष्पसावकायद्...ईंगेत्रभवत किंकेतक...देलामिसु:सरम्भेरापरिस्त्री
...पंकेपत्रलादृशयादपयारेभिदाभवेत्तसमस्तवासमतेवाखंडवाखेडमेवचद्द
पिया
वे
...बलाबामिष :परमित्ल देकीभवत्विक णंकुंडलयो:श्री:शोभायस्यासाद्य अपप्रति
...कपोलदेशायपाला...नभेदत्तदर्शयतिवहुवीरेपीतिश्रतोपक: ...नेमिर्य हुवंशोऽहुंतोऽजनि परमोनो
...नभेदतदर्शयतिवहुवीरेपितिस्मृतोपक:...
वत्वपमायांलिंगभेद...नभेदत्तदर्शयति वहुवीरेपि वहुवोवीरा:...रा: कुल्सादयायस्मिन् हूवंशत: केनकस्मा
जात: स्रत:किंभते यद्वंशे वहुवीरेपि वहुवोवीरा: ...सास्ताद्यायस्मिन् हूवंशत: केनका
नाविलान्यापि दलानिसमस्तात्यपि पत्राणि किंसरभीणीसनु: अपितु अल्पान्येव कानिचिद्भवंति अतएवं
शात्यकेतका उपमानेवीरगणावामदलोपमानेश्रीनेमिस्सरदले...नवंश:पुलिंगेकेसकी स्त्रीलिंगवीरा:पुल्लि
गानिनपुंसकेलि...नेमिश्चेक:सरभिदलानिवहनिदंवत...सामायांलिंगवचनभेदोभवतिनंदुषणं८३
श्री
पस्सकमेदानाह...निघसंधि...स्यात्क्रीणि...मानोपमयोरा...दोषकोभवतितत्स्वरूपकंत
सनुष्पकारे समस्तेऽन्धधाम्नि खंडं चास्त समकिंद्धि धारेव उमहंवरव ५९

तवदर्शनमत्र दुःखमस्मभूदेवं योनिकी लीला पुनरपि तत्रि निशागतिः शापीरात्रिराहस्तीके तोपि वानायद्यतस्मदीयपतिः किमुत्तावित्सीत्
नवप्रवेशमनुसममसमेदो ध्रुवनिकी लीला इवकरोति चिरागा पिशाचीरात्रि दहसी सेवतीपि पुनरायच्छर स्वकीयस्य ते तावल्लुब्धानाहस्कानाथ नेनापवे
२१ वा॰ रम॰ यकाराणेपगलक केवपलेः शालसमानाशीम नमस्कृस्तुरस्ना नारदासिमल तावत्यन्तसागरसखीने तावल्लकानाहरकानाथमोसावपि
कृतानीत्यत्र लोकानि दधाना स्वद्यानिशाया उपमेयेनसहपिशाच्या दुष्टानेनेव समासेन कराणत्समयस्तत्समृद्धिः खशाचीत्युप्येमकप
लाया स्तन १७ सुखमहानमनयेन सहसमासहितमारवंड संस्पर्शपत्रुकं स्यादित्यसमाराणम् इति शोवलगामस्वत्रेसतारे स्वखित्वस्पत्व
सपसाङ्गवे सदसमसहितत्वाद्युसमस्तसमद रत्रपमानसमासमावे तत्रैव स्वस्पुणा स्पर्शकदत्पीतं पतिस्वधरमितिसनदलाः १८ स्तन
नकामिनोमरवे च ह स्वस्वधरमाधुमुखेन हालाहच नयमनकेत्वानासिकयाकेतास स्त्रिभितंरसेनपरमारे रापुगपत्समका
कौमुदीधकाराल्लमानानिबद्धताराम्यम्लीः कुतोपि निशापिशाचीव्यवचरते दधानाम हास्तुलकेधनि
पेत्त लानि १९ सस्सारणेषु कृपः सलिलानि विपशोत्तम्भ दुःखानि दुःखधर्मएव रजोत्तमस्मा दुःखरत्ने निर्भये
नेदः स्वधर्मेमुखेन नयोनेन हविसरभित्वमात्रमिव नासिकया नववर्णिनीवदनं चंद्रसमस्तहारासेन
पुगपद्वियपुः २० जोतस्त्रया धवली कुर्वन्वधं स्तकुलमपवेतानि शाविलासकमलमुद्रितस्य निशाकरः २० सुन
पत्रविनादीनां नवस्तनः प्रतिवस्तनापत्र प्रतीयते समुद्रतेव स्त्रयमासमत्ता २१ वदुर्वीरेणसावेका मदुर्वशी दुते
नवारे किं केतवकं दलामिस्तुः सर भी एव विलासविरस्वसस्त्यन्यत्र कुत्रापि तत्तुल्यस्वप्नस्तनः निष्प्रिया
सेनिप कुः धिवंतिसखत्रवंचंद्रमसेव धर्मो नकस्वित्स्तुतिपादितः इति तंड २१ श्रुपमासमहंसवंडस्तपंकदर्पापतिर्नोस्तेतिनिशाक
रः उदेति सर्वं किल सत्रणाः निशायाराते विलासाधेनौ डापेकमलमिवकमलकी डायाः कमलस्य पः किं नुवेन तो त्वयाकांतसा
कुतावलसहिताम्बुवीथिरितीधवलां कुर्वन् २० समाङ्गोस्पाकासकारः स्वपरगतेवस्त्र एवमायाललत्माह्व अनुपात्नावितिय
त्रपसितके कारे वल्गुनः प्रतिवस्तु नासहसासंयुक्ता दरूपप्रतीयते सति इत्यादीनाम नुपात्नो सत्त्वासमगृह्णेसति
२१ अनासोदाहरणं व दुर्वीरे इत्यारव्याग्वतत्रेपौर स्वपर्मामिमतोलहणमाह वस्तुसमन्यत्रेयपत्रालंकोर स्वमत
कुत्रापितत्तुल्यस्वप्नमवस्तु नोतिस्वयोजायतेसम्भान्तिमानस्मृतः २३

…योदाहरणे हे कमलं तानीति हेमकमलं प्रति वदने हेमकमलमिति भ्रान्त्या वाच्ये ने न्नौ लोलत्वमिति च वाच्यपुनः ईसिते हासे कुमु
…मिति सोल्लासभ्रमागर्भिता निपतन्ति ७४ गृहे तेषां कोऽपि तस्मात्सादृश्यमुक्तिर्युक्तेति यत्रालंकारः उक्तिः प्राकृतेनैव प्रतीतिर्वाच्येत
…तीति ८ष्टा सामर्थ्येन ताम् स्वविधाय ज्ञाप्यते तत्प्रत्रापि नास्ति लोकेरसाच्छादनेन विद्यामा सः कपयंयते ७५ स्वयानाहरणम्
…प्रीयते हे क्रोतस्मिन्मये दे कोणेनेदु स्तनुः स्त्री जपति हे शोवर्ततेऽपि रेदुर्णाविनादितो हे सः स्त्री कलस्तनामधेयः कोऽपि ते
…ते सहि नो भाविनान किंयदितत्सत्तां पावर्तते तेन हे हे प्रोत्ति नाव जोत्पापि किं सालमन्य मलस्तन यदितातत्सह यस्याः
…नामिधानानगरीतत्र नननिमुग्ध्य तत्रोपि मेधात्रोक्तिः सादृश्यप्रकाश्यते प्रतीत्या त्यादाहरणे ७६ स्वसालो

मा१
…कमलंनिवपलोलयरोतिलयालंतिपत्रसम्बुद्धि समं नितुरहसितानि वडे भ्रमरात्तां गिरि हेलालो ७७ उक्तिर्यत्र
प्रतीतिर्वायतिप्रधायज्ञाप्यते अप्राच्छादनेत मादेमलंकारं बुधाः यथा ७५ उद्भेदाकिसपदि कोरणेनेरे दुस्नेरेशाव ते
नकिंमहोयदित्तहि हे प्रदंदभोलिनाण्यलं यदि तत्प्रताप स्वर्गोप्यत्रमनमुधाय यदित्ते त्वहे सा ७६ स्याला
नरके कोइनिवासे रसिकं मनः सोत्सोहितसान्नत्तसे यततत्परः स्तनरा जनः ७७ इदंहि ते जे तो विभिन्नां वा णे हे व
हतां यस्तानि जे तो हतेधलादादिति तायरणमरणा समलति ७८ इदं मतदिदं वेति सा स्यात्ततु हे हि सहायः हे

तेयस्य पुरुषस्य मनो नरके कोइनिवासे नरक एवकोऽननत्तं गत्वाप्रनिवासे वसने रसिकमस्मिन जनः हि सः जीव विद्धंब सः
श्रूनतमलीकसयं न भोग्यं नत्पर सुतरामतिप्राप्यनास्य ७७ इदं हीतीति पुरुषाः कीर्तिने ह तिये दूरामपि कनं तदन्यानकुर्व
तितेपुरुषा धनदयदन्ययारणेस्मनयेपि धनं ददाति अपि जनददति उभयात्राप्यर्थेतामध्यास्ता कुमारवया कौला
विधयः प्रतीयते ७८ कष्टपसंशयलक्षणमाह इदमेवेदत्ति हाम्यास्मात् सत्पादिति व ते हेः सका प्राप्तसंप्राप्या अलंकारः स्या
ते इतीति किंयुदं देखे तदपइदमेतत्त तासि संशयाएव हेतुभि नि
अथ तेतः सनिश्चयान्तेकारःस्मृतः ७९ ॥ ॥

२२ वा॰

...कैः संज्ञायेत [illegible] ... तेषां [illegible] ... नाकेषु धृत्वा ... तल

... जन्मभवत्सा ... रं तिष्ठ [illegible] किं मेघ ... तिपद्म ... कैके शाः

... धूम्रः ८० अथ ... इत्युक्त ... इति स एव यदि ... दुःस्वानि ...

... नृभुजं ... श्रीवत्सदेव नरपत्तनुः श्रीजयसिंहदेव ... किल ...

... तेषु ... धर्मस्य ... ८० ... ऋषयः ... तत्र ...

... प्रत्ययः ... तत्र ... विधाय ...

... इति ... ८१ अथ ... पतितानामि

किं केशा यासाः प्रतिपद्मलक्ष्माः किं वा पुत्रापानलधूम्र एषः दृष्ट्वा भवत्पाणिगतं कृपाणमेवं वक्ती नाम तपः स्फु

रं तिरं दुःस एव यदि किं न सरस्वत्यम ... लक्ष्मीपतिर्यो ... भंजो ... सो ... तारस्य ...

दुः श्रीवत्सदेव नरपत्तनुरयं रणाग्रं ८१ उत्तरपक्षापन्नयवत्राकिंप्रयास्वजनदर्पयोः तं ...

रं मनो ... ८२ पतितानां संसर्गे ... निर्मलाङ्गुलीनः इति ...

पुंगव ८३ ... धर्मेण ... भवे ...

... जयसिंहदेव पृथ्वीपतेर्भुजपतेश्च समानभावः ... ब्रह्म ...

... पतितानामन्मार्गे ...

... तथा ...

... धर्मेण ... समभावयोरेकतो

... ८४ अथोदाहरणं ... इति जयसिंहदेव पृथ्वी २२

पतेश्च पुनर्भुजपतेः ... कि

यथाप ह्नुते लेखत्वाणमाह मैनुदेतदित्ति यत्र एणद्दृशपादित्ति ग्रपह्नवपूर्वकमिति विद्यमानं दलमोऽपलाय पूर्वकं उच्यते श्रुतीति किं ए
तत्र दुदं नाद्देनिश्चितोनानंदलोऽयह्नुतिः स्यात् ८६ अत्रोदाहरणेनेतन्निशायामिति निशायां राजौजीलांतद्दृष्टो भेदयं एतावजीनिवंडरात
तमंधकारनदिवंहहस्त्रयीकृतानिश्चालोकनामिलोचनानियेन तत्तया किंत्वपरणुः किंभहृतः निशागमे रात्रिस मागमे सर्वलोकविजयाय
प्रचलितोऽपोहे पंचवाणः कंदर्पस्तस्य सैन्ये नोत्थापितः ८७ अथ तत्स्य योग्यतावाक्यं तत्त्वमाह उपमेयमिति यत्रोपमेयं वर्णवस्तु उपमाने
नसहसमीकरणाय योज्यते कथा तुल्यैककालक्रियया एकस्मिन्काले क्रिया एक क्रियातुल्या चासौ एककालक्रियात्तस्यैककालक्रि
यात्तैसोतुल्ययोग्यतावक्ष्यते ८८ तमसेति देगुरो साधुवर्मनां प्रकाशनाय प्रभुता समर्थता भानोः सूर्यस्य च पुनस्तववद्दृश्यते किं
भेतदेतदिदं देसतदित्यपह्नवपूर्वकं उच्यते यत्र सा दृश्यापह्नुतिरियं यथा ८६ नैतन्निशायां शितलसचा
मेघसंधीकृतालोकं नमधकारं निशागम प्रस्थितपंचवाणसैन्यासमुत्थापितएव रेणुः ८१ उपमेयस
मीकरणे उपमानेन योज्यते तत्तुल्यैककालक्रियया यत्र सा तुल्ययोग्यता ८८ तमसालुप्तमानानां लोके
स्मिन्साधुवर्मनाम प्रकाशनाय प्रभुता भानो लवच दृश्यते ८९ कल्पनाकाचिदेचित्या यत्रार्थस्य प्रतीतो
यथा द्योतितेवादिभिः प्रोक्ता त्रेतासामनायथा ९० नभस्तले किं विविदिव प्रविष्टा स्त्रकापूरे चंद्रहरिप्र
भृतानां साधुवर्त्मनां तमसा लुप्तवुद्धिकस्यपदेशज्ञानेन तु प्रमाना नानासाधुवर्त्मनां प्रधान मार्गाणां गुरूपदेशत्विमार्गा
णां अत्रादर्शयेत्ति समानकालस्यैव क्रियासंबंधउभयत्रापि ८९ उपमेयं गुरुः उपमानभानुः सतं वर्त दृश्यते अथोत्प्रेक्षालक्षणमाह कल्पने
ति नभिय यत्र अन्याथा वर्तमानस्य वस्तुनो उचितया योगतात्काचित्कल्पना क्रियते सा उत्प्रेक्षा स्मृता किंभूता इवादिभिः प्रोक्ता द्योतिता प्रकटी
कृता ९० अस्योदाहरणं नभस्तलमिति चंद्रकीमतुरा आकाशे किंविदिव अत्रलामिवप्रविष्टाः प्रस्तुतास्त्रकापूरे स्प्रभा भेरे उत्प्रेक्षते जगदुलि
तारस्ततोऽस्मातः अंधकारराहस्तस्य दंताश्व अत्रवादिग्रहणात् यथा सर्वधुंधमन्ये नमप्राय इत्यादिग्रासाः यथा जानेके अवमन्ये

२२

...सिद्ध्यर्थसमर्पणन्यासः अर्थान्तरन्यासः कथ्यते किं स्व

र्थान्तरन्यासलक्षणमाह उक्तसिद्ध्यर्थमिति उक्तस्य पूर्वोक्तस्य निष्पादितस्य सिद्ध्यर्थं यस्य न्यासः अर्थान्तरन्यासः श्लिष्टः अश्लिष्टश्च इति तत्र श्लिष्टः श्लेषपरिस्थितः ॥ २ श्लेषे

तोऽश्लिष्टश्च इतरः एवं सर्वत्र घटते अनित्या श्लिष्टं श्लेषे के अश्लिष्ट धात्वोः श्लिष्टः श्लेषसहितः अश्लिष्टः श्लेषरहितः ॥ २ श्लिष्टस्य

श्लेषार्थमाह ... नागस्य पानात् ... मत्तस्य इव भूतानां मत्तानां ... सितानुभावो ... वैतः

... सुत्रेण त्वमिति ... पुनः गिरिवासिनां प्रचारः ... अपरः ... भवति एवं घटते ... स्तम्भकारणम् ... रानुभावो ... इति ...

... कोऽन्य ... पातालेषु ... पुनः ... प्रथमदेवानुभावः ... भावः ॥ ... मद्यपानपात्रम् ... अन्तः ... तेषु ... सिद्धे

... भाव ... अनुभावश्चिन्तनीयः ... अन्यदेवानुभावः ... अस्मिन् ... चिन्तनीयः ... देवा ... मदिरा वा तथा ... नामिदं ... मद्यपानो वि

र्थस्यापनार्थं पुनरर्थान्तरन्यासः सतामनुभावः ... चिन्तनीयः ...

अर्थान्तरन्यासस्य ... पुरःसरः कथ्यते अर्थान्तरन्यासः श्लिष्टोऽश्लिष्टश्च स हि द्विधा ॥ २ ... त्वमतानाम

उक्तसिद्ध्यर्थमन्यार्थन्यासो व्याप्तिपुरःसरः कथ्यतेऽर्थान्तरन्यासः ... धूनोवधूनाम ... चिन्तनीयो हि सतामनुभावः ॥ ३ ... मु

सितानुभासां गिरां प्रचार ... अपर प्रकार ... मद्यपानास्य धूनो वधूनाम ... चिन्तनीयो हि सतामनुभावः ॥ ... भु

... पिताः कुञ्जराणां पुष्पोत्तम ... पार्श्वात् ... सत्याकाराः ... तिताव ... तथा वेत

डाः ... सधर्मेण ... उक्त ... त्रिरियं यथा ॥ ४५

... वीतशोक ॥ ४ उच्यते ... स्वप्रतीतिज ... नन ...

मधुकर मा कुरु शोकं विचर करीरद्रुमस्य कुसुमेषु न तु हिमपातदलिता ... मालती मिलति ॥ ६

... विभावना ॥ ७ ... उक्तं किं जा

विना कारणसद्भावं यत्र कार्यस्य दर्शनं ... सती ... गुणोत्कर्षभावना ... दाहरणमाह ... पादपाः कुञ्जराणां श्र

येन ... चिन्तनीयो हि सतामनुभावः ... अर्थान्तरन्यासे नर ... दाहरणमाह ... प्रथमं ... शोके निर्भ ... यथा भवति

... पिताः ... चाहु यथा भवति तथा ... अर्थान्तरन्यास ... शोकं ... यथा भवति

तथा ... भवति तावत् ... आकारः ... इति ... अर्थान्तर ... मासेषु चि

... प्रतीतिजनन ... मधुकर ... तेषु समासोक्ति भवति

... प्रतीतिजनन ... धुकर इति किं ... प्रियायां ... समासोक्ते वेति स ...

न ... भ्रमरं ... मधुकर ...

२२

[illegible] स्तवं विभुप्रदे [illegible] भवति ॥ ९३ ॥ अथ विभावनालंकारमाह विना कारणमिति पत्र कारणमंतरेणापि कार्यं स्यात् [illegible] भवति । विभावना उच्यते कुतो स्वाभाविक [illegible] भावेन अतः प्रकार आह ॥ ९३ ॥ [illegible]
[illegible] विभवं तु विभुता अध्ययनं विना विद्यासः न विद्यते अध्ययनं मतं येषां ते अध्य
यनेन विना विद्यते येषां ते युष्मान् पातु अन्तु हेतुं विभक्ताः अध्ययनं विना विद्या अतः न विद्यते अध्ययनं मतं येषां ते अध्य
ना अध्ययनं अत्र विद्या एवम् अतिस मास एवम् अपि अध्ययनं कारणं विना ज्ञाता कार्यं अन्येन अध्ययनेन विद्वांसो भवति
जिनेश्वरा लोके विनापि विद्वांसः पुनः न अपि लोकाद् द्वये परमैश्वर्यभाजो भवंति जिनेश्वराः लक्ष्मी किंचन अपि परमेश्वराः
न अलंकारैः सभगा भवंति जिनास्ते विनापि सुभगाः परमस्य भाव स्वाभाविकज्ञानतोपि हेतुः अपि परमोत्कर्ष हेतोः ।

[illegible] अनध्ययनविद्वांसो निर्द्रव्यपरमेश्वराः अनलंकारसुभगाः पांतु युष्मान् जिनेश्वराः ॥ ९८ ॥ आदिमध्यांतव
र्त्येकपदार्थेनार्थसंगतिः वाक्यस्य यत्र जायेत तत् दीपकं यथा ॥ ९९ ॥ जुगुप्सते दिवस्वामिन् गंधर्वाः पाव
नेप्सवः किन्नराः स्वकुला दूरे गणाः के दरेषु मरुन्महः ॥ १०० ॥ विराजन्ते नमिश्राणि द्योतंते दिवि तारकाः विभा
ति कुमुदं आरण्यः शोभंते निशि दीपकाः ॥ १०१ ॥ वस्तुनो वर्तते यत्र उत्कर्षम् अतिभाअपदुअते वदंति शापा [illegible] नमलंकारं बु
धा यथा ॥ १०२ ॥ त्वदारितारितनला अस्तितानलेन संमर्दितोत्मि बुमरुद्वधि बुद्धितीक्ष्णा अनलं टजि परस्मार्णग सेना

[illegible] ॥ ९८ ॥ अथ दीपकलक्षणमाह आदिमध्यांतेति यत्र आदिवर्तिना मध्यवर्तिना अन्तवर्तिना वा एकपदार्थेन वाक्य
स्यार्थसंगतिर्जायते तत् दीपकम् ॥ ९९ ॥ अथोदाहरणं जुगुप्सते इति हे स्वामिन् हे राजेंद्र गंधर्वाः तव पावनं पवित्रीकारणं तव यशः
[illegible] जुगुप्सते ततः चपुनः किन्नराः कुला चलानां दरेषु मरुत्वांतरेषु त्वद्यशो गणं तव पावनं यशः जगुः अत्र जगुरि
ति क्रिया [illegible] आदान् [illegible] रिति [illegible] अत्र तु दीपकं एवं मध्यदीपकं [illegible] देसं वद्ध्येत ॥ १०१ ॥ अथ [illegible] ये
[illegible] दाहरणं [illegible] राजन्ते [illegible] तमिश्राणि [illegible] द्योतंते दिवि अत्र द्योतंते इति तारकाः तेन निशि कु

वाग०

२७२

मुनेर्वापि पदार्थस्य उक्तं चेत् तं भाषितं मनुष्यादयितं पदं तेमा त्वं उच्यते नमति
भवतिशयस्य त्वाममात्र वस्तुनः रतिव मनुनेर्वापि पदार्थस्य उक्तंर्थत्र न्नुभ्याधिकम मुत्पादयितं पदं समाश्च अथ्यनेन मति ... अयेति देति नो भ्रमसो दधिपु महा समुद्र पुरारिपो विकमोर्णि इ श्वया
श्यायामम ते कारं वृथा वदंति ॥ अपि दारु रणं बहु ... निरवः पर्वता लेखा यः परस्पर खग शिखरास्काल नं
निगच्छति निद्रामे गोम वतीसर्पः ... ते राते मध्ये पल्लवं तो गिरयः पर्वतालेषां यः परस्पर स्वगः शिखरा स्कालनं
नेवयो यो द्रास्त्रारवाः शम्या तः कृत्वा किं महोदधिषु दाहि ना लया दाहितां विदमितास्व दाहिनां सो वेत्ते त्र्यरयश्च ने सांपारं
तव तय पत्लानां ... तानलेन निश्च सितवायुना वां मम ... मावर्दितां कुर्मपः ... पातेषु ... तानलेः समुद्र तो भो
नमो मंवति कृत लं दन गं नवनं तप रप राशिखर परस्परास्फालनं कृतम् ... निद्रा भंगः परस्परासः ... प्यवर्णापि नुमे
कृतेन १०२ एकदंडानीति पर्वतेरा एकदंडा मेकं दंडो परि स्थितानि समं ... का निश्च ... णात ... गहतानि ... मे
नितदाभ्रि पार्श्वनाथस्य ... मस्तके फणि ... उपमीपते न उपमानं मानोति कि ... फणी ... मम फण यस मया भ्रावाः
... फणाः फणी १०७ यै प्रोन्त्याद पुनः किंचिद
एकदंडानि समस्तु यदि ... पर्वते नेतदोपमीपते पार्श्व ... फणाः फणी १०७ यै प्रोन्त्याद पुनः किंचिद
... तः प्रकाश्यते न योग्यता युक्तिर ... हेतु ... वृथै यथा १०८ जलनमनम उत्तम ता तत्रा विरहे एकु रणइ तो हस्ते
कम्पेन रालि ... रमर रसरं वालि ... १०९

... नतिश्च ... त्वात् फणीन अत्र एकदंडेन सहोपमानं संभवति सत्र फणानां सत्र ... सोहोप
... तेन सह उपमानं संभवति ... त्वात् ... पार्श्वनाथस्य ... तपाणां नामुपमाना ... अतिशयः ... रतिर
मार्थते ... एकदंडो ... तानि ... संभवं ... पार्श्वनाथस्य ... यो ... पत्तां ... योग्यता युक्तिः तदेतद्योग्यस्याद्विति विज्ञो ... कृत्वा
१०८ अत्र ... तुल्यता ... मा ... पत्रे ति ... पुरुषस्य कं चिद ... मुत्पादयतो ... योग्यता ... युक्तिः तदे तद्योग्य ... विज्ञो ... कृत्वा
... वेनरसंकारः ... कपित्थः १०५ अपि दारु रणं ... बलेन्ति वालकी गीतं करोति गीतं विदधाति कोऽहशो वा
... कोपावनसम ... तत्र ... विरहे ... किं ... विरहे ... गीतं ... नडखिना किंम ते
गीतं केवाम्भोजरे ... करणं ... मधुरो स्वरो यत्र तत् ... एवं विध गीतं १०६

वि॰ सोऽइति त्रयोपि मधुना पयिका न मारयंतिते के सुगंका अस्वद्रुमाः किंभूतं विषमोदरो विषभामारा कस्मादेव सकृपा
ऽस्य मनात विंषं द्विमारयति ग्रा नाथि मारयति तयुक्तो दिके द्वितीयः कृतांताशायाः दक्षिणशायाः सकाशादागतः प
वनो वायु र्मलयानि लःश्च मोपि कृतांतवत्स्य भायाभि न्नाये ण मारला भिप्राये णागतो भवति संमारयति तृतीयः शिख
रे वृक्षः किंभूतः जातपलाशः जातानि पलानि पत्राणि यस्मिन्स तथा श्च मोपि जातपलाशो मारयति जातापलस्य
मांसस्य आशाभिलाषो यस्स तथा १८ अथ पर्यायोक्तिलक्षणमाह अन्तस्मरन्ते यति यत्रा परमाज स्य मनिनर्वचनं क्वि
चित् प्रति पादयितुमिति संवत्सुरत्नो येन साधीयो तिभवेत् १८ अथोदारस्य लक्षणम् वते सम्यति हे प्रभो मदुरणो भुमहा सय्यामम्
वसै मां स्त्रसरहस्य वैरि स्त्रीजन स्य वपास्यरं द्वेष माशात् यस्मात् कारणादेकस्य सेनया हनिवहः खुरैः कृतानि वद
विषमो रोमांचो श्च तस्मात् कि आग उपवणे नास्य पत्नस्तो मिहरी पहिरण्यागिं तिमत्रेहिं १८ अत स्मरणपायत्र
तस्य वाने नक्तुनाविदितं मतो येन पर्यायोक्ति रियं यथा १८ वतेसमावाह निवह स्य महाहवे स्थे द्वेषः प्रमोपि
परंधिन तस्सवी मात् एकः खुरे र्वक्र स रेणु तनिंच कारताभ्मजहार गिनरम्भ नतेषदमः ११९ कारणांतरसंपत्ति दे
वादस्य मराव्रहे य त्रकार्यस्य जायतेतत्जायेत मसमीहतम् ११ मनस्विनी वक्ष्यमवेस स्यागततं किंवितायोवदामस्विशा
रेणजातिं च कार मौपिरिउ लीजनलो वतति संमहार वैः कृतास्य मु नेलैद वसे दंचिन्हः एकः कुरुते अस्य सहंहरति अत्रापि दोष्ना
दिना इति विवदि मनस्विनी नार्थे न प्रतीय जेन मादात्राप्ति पाद्यते ऽनोऽनमरना त्र १९ अथ समाहित लक्षणमाह कारणांतरे तियत्र कार्यस्य
आरे ने एवदैव योगाद्धि विवशात् कारणांतरस्य कार्ये मादत्क स्य हेवंतरस्य संपत्तिः प्राप्ति र्जायते भवति न समाहित नामालंकारो जायेत
तस्मात् ११ अथोदाहरणम् मनस्विनी विमनस्विनी मानिमीयावत् निशायां रात्रौ वल्लभस्य प्राणप्रिय गृहं गंतुं मत्कं विना उत्सका
मोः सनानाजातमिनव काले सौ घशिरि गृहांगणे पूरपुकूज शब्द चकारसिंमुक्तोमयरः नवमाभो घरस्य पो धीरो मंद्रो ना
दे ऽर्जुन शब्द तेन नवेष्टितो जागरितं सेता वतानन्ना स्वेमापरवर्पे पत्तेन आनेभपहायमत्तद्गृहे गमनंकार्यं आरब्धनावदे

बृहग॰
पी०७४

अथ कैवल्य लक्षणमाह परिवर्तितेनेपत्रालं वा रिसदृशासदृशेन तस्मात्तस्येन अर्थेमपरीवर्त्तनं शएवत्तीजायते असौ परवृत्तिर्मिता
पर्यिता ॥१२ अथ सदृशोदाहरणं अत्रेनगीनेतिहेमतः हेरणिनृ राजेंद्र त्वदूपातिवर्गे मदवैरिसम्हो गुहासु कंदरासु शेते स
पितिर्दिक्षु ... हाणि मकारान्दनानिविकासयकिं भूता निस्फुरत्नदीपानिकिं भूतासु अत्रेतगेत मालफणामणीनां मध्यवर्त्ति
इयहर्यस्फणिमणिदीपित गुहालक्षण स्यार्थस परावर्त्तनगुहात्सदृशापरीवर्त्तिः ॥१२ अथासदृशोदाहरणं मदत्वाप्रहा
रमितियो राजा संपतिनं प्रामेप्रहारं दत्वापार्थिवानां जीवितं त्वंजग्राह गृहीतेन बानप्रत्ने वैरिस्त्रीणां प्रं गारभंमीमलं का

परिवर्त्तनमर्थेन यटदृश्यसदृशेनवाजायते यस्य पत्रासौ परवृत्तिर्मिता यथा ॥१२ अत्रेतगेत मालफणामणीनां
परिवर्त्तनमर्थेन यटदृश्य सदृशेनवाजायते ... स्फुरत्नदीपानि गुहाणि मदारिगुहासु शेते त्वद्रातिवर्गः ॥१३ दत्वाप्रहारं रिपु
प्रमाभिरूढा सितमृषु मतेः स्फुरत्नदीपानि ... जीवितं त्वयारं शृंगारमं गीचदंगनानामादाय हृदः खानिंददौ सततापः ॥१४ यत्रोक्ता
पार्थिवानां जग्राह यः सं पतिजीवितं त्वमर शृंगारमं गीचदंगनानामादापहृः खानिंददौ ससतापः ॥१४ यत्रोक्ता
नां पदार्थानां संवध्यते क्रमेण हियोग्यार्थाविबुधैः सम्यकृत यथासंख्यमच्यते ॥१५ मदभगलतिकाम्पाशोणिमा
नंदयचरणकमलभासा वारुणाच्चाननेन विशकिसलय पद्मामात्रेलक्ष्मीणि मन्ये विरहविपमिवैरात्नूवंते

रत्नं वरांगनहोन्वाडः खानिंददौ अत्र प्रहारसदृशं जीवितं त्वंन शृंगारमंगीदृशानिदुःखानिनातो सदृशापरावर्त्तिः
॥१४ अत्र प्रहार गृहीतंच जीवितं संगृहीताश्रृंगारमंगीदत्तं चतासांदुःखअसदृशेनार्थेनार्थपरावर्त्तीजातः अ
थ यथासंख्य लक्षणमाह यत्रोक्तानामिति यत्रैकत्रोक्तानां निबद्धानां संबंधिनोर्थाः प्रत्नेनेव क्रमेण बध्यंते तयथासंख्य
मच्यते ॥१५ अथोदाहरणं मदभुजेति अहमेवं मन्ये विशानि मृणालानि किशलयानि किशलयाः पल्लवाः पद्मानि क
मलानि एतानि त्रीण्यपि विरहायदिवियोगे संकटे वैरांदंगे प्रारीरेतायंतत्वत्ते विस्तारयंतिवैरहेतु गीभेनं विशेषणा
माह श्रीतत्सस्मीणीम हृदभुजलतिकाभ्यां मृणालात्यान्न लक्ष्मीणि कृती स्येव शोणिमानं रक्तत्वं धरं आपादकमलकांसाभ्कि

पातितेन

अथ विषमलक्षणमाह सुमनेनेति यत्र द्वयोर्वस्तुनोः केनाप्यनौचित्येनायोग्यत्वेन संबंधमसंभाव्यं वदेत्तं विषमं शुभे॥

१७ अथोदाहरणं कोदंनेन उपसेने नेमियोराजीमतीव्रतग्रहणोद्यतामित्याह हे वत्से इदं ते तव वपुः शरीरं क्व किंभूतं कदली

गर्भकोमलं क्व च व्रतं तपरिग्रहः क्व किंभूतं क्लेशदायी अत्र शरीरस्याति सुकुमारत्वेन व्रतस्य चात्यंतक्लेशदायित्वेन संबंधो

न संभवतीति भावः ॥१८ अथ सहोक्तिलक्षणमाह सहोक्तिरिति यत्र कार्यकारणयोः सह समकालमेव समुत्पत्तिः कथ्यते किमर्थं व्याप्तो हेतोः कार

णस्य कथनाय कस्य पर्यायेणादेः तयोः कार्यकारणयोः जन्म उत्पत्तिर्यस्य तज्जन्म शक्तिस्तस्य भावस्तत्ता तामावेदक कथनाय क

एवं समर्थ्य समकालमेव कार्यकारणं चोत्पादयतीति वक्तुमित्यर्थः सा सहोक्तिर्भवेत् ॥१९ अथोदाहरणमाह आयात इति अहो श्रीमान्

वस्तुनो यत्र संबंधमनौचित्येन केनचित् असंभाव्यं वदेत् तातमाह विषमं यथा ॥१६ क्वेदं तव वपुर्वत्से कदलीगर्भ

कोमलं क्व चायं राजमति क्लेशदायी व्रतग्रहः ॥१७ सहोक्तिः समं यत्र कार्यकारणयोः सह समुत्पत्तिः कथ्य

हेतोर्वक्तुं तज्जन्मशक्तिताम् ॥१८ आयाते सहसा यशसा नमयति सार्द्धं केनेन संग्रामे सह विद्विषां श्रिया पासेदं कोदंडं कर्ष

ति श्रीमान् ॥२० आयाते हि विरुद्धत्वं यस्य वाक्येन तत्त्वतः शब्दार्थकृतमाभाति स विरोधः स्मृतो यथा ॥२१ राजाय

राजा विद्विषां यशसा सह कोदंडं धनुरादत्ते संग्रामे विद्विषां महेमहेनाहंकारेण सह कोदंडं नमयति विद्विषां श्रिया सह

कोदंडं कर्षति अत्र वैरिणां यशोग्रहणं कार्यं स्वधनुष्कग्रहणं कारणं यतो धनुष्कं गृहीत्वा निर्जितेषु वैरिषु यशः

स्वस्मिन्नागच्छति वैरिणामहंकारनाशनं च कारणं एवं विद्विषां श्रियः पश्चात्कर्षणं कार्यं कोदंडाकर्षणं च कारणं अ

त्र राज्ञः पौरुषाधिक्यवर्णनाय कवि इति कारणेन कार्यकारणयोः सहभाव उक्तः ॥२२ अथ विरोधलक्षणमाह आपा

[illegible] यावे आपातमात्रे उच्चारणकाले आरंभकाले विरुद्धमिति परं समन्ततो न परमार्थतः किंभूतं विरुद्धत्वं श

विरोधे उदाहरणमाह दुर्वारेति जगत्सिंधु राज्ञा नराविषयपादवैमनस्यं चैतन्ये नेश्व तणांतरे जिह्म तारायणः संज्ञा
...रेवयुयुधे इनरपि संग्राममंव कारस्को...सिंधुनरपि श्री...निनारणं प्रति तस्मा येषु वैरिषु नराधिपतीयेषु यस्य
...ते भुदर्पार्द्रत्वेन नमाति तेषु किं विशिष्टेन प्रताजेमिना दुर्वारखड्गनिभवेन द्वरीरोवारपित्तमशमोवाणा
विभव...प्रपञ्चोयस्य तेन नम...शोभमानं वमनं नाहोपसाम्सतेन नगरः कवचं दशोवारवाणलु कचकरतिविचनीकारखा
णः समर उच्यते दुर्द्धोवारवाणस्य...विभवोयस्य सकथं लवम्ना शोभनमत्राहः स्मात् इति शब्द विरोधः अथ दूवि
...रितिदुर्वाराड्गःखेनवारपित्तमशमोवाणविभवोयस्य सतेन लोकोत्तरेप्रधानेयद्वंशेभक्तस्मृतिपर्यन्त सतेन यः किलो
मवंशो...सकथं धीवरो मत्स्यवधकइति विरोधः अथच परिहरिणा धीवरेण बुद्धिमोक्षेन १२२ अथार्थान्तरन्यासाधेउदाहरणमाह

दुर्वारखाण विभवेन सुवर्मणापि लोको हरानयमवपि च धीवरेण प्रतापैर्भुक्ति प्रतिरणसवलितेषु तेन संग्राममवाप्य
युयुधे इनरेवविक्रमः १२३ येनोत्क्रान्तं सिंहासनमरिभर्तृ छिन्नं रागिविनत्वानि दिक्षाध्यधिराजपंक्तिः कीर्तिर्यातानदिगंतेषु
यत्रार्थांतरमंचकृष्टसंभवन्न्यपलक्षणमत्र...नार्थस्य संपोहको बुधैरेवसरोषया १२४ समएव विश्वपावरः स्वधंदन्तमवि
क्रमः येननलंकारः सेविषुदैवकोर कोजितः १२५ यत्र निहिता...सारा...सा...तलमः विहितः येनयापाशाते नमा

येनाक्रान्तमिति येन राज्ञा सिंहासनमाक्रान्तं वैरिराज्ञां मलकानि विनतानि विनमीकृतानि यत्किल तस्य पते तत्र सति अथ...वा...
...मिति...येन...केनोविरोधः मासःतथायेन राज्ञा युधि संग्रामेषु रपंक्तिः...दिशादिगंतेषु कीर्तिर्याता गताय तलि
...तेन...नत्वा १२६ अथावसरलक्षणमाह यत्रार्थांतरमिति यत्र सलुनार्थस्य चेतर्थस्यो...कं तत्र सिद्धं अथो
तरं लक्षणं संमतिम...बुधैर्वे...अलंकारः स्मृतः १२७ अथोदाहरणम् स एष इति स एष राजा वर्तते अर्थात् यस्मिन् देवः कीदृशो
राजा निश्रयानंदः निश्चयेन...वेनानंदयावहर्षशरवस्य नकोचित्य राजा...अपि...वि...पनः किंभूतः स्वच्छंदनतः साधी
मतः...विक्रमो वलयस्य स उपलक्षणमाह येनानेन राज्ञा...जितवमसि...पिवर्वरो...मनतैच्च...सा...यो राज्ञा...संग्रामेजितः

ले तस्य लक्षणमाह यत्र निधिनि तानि यत्र निर्धारितासामान्यवस्तुनः पृथक्कृतात्सारात्प्रधानाद्वस्तुनः सारं निर्धार्यते
कृतिं पिनि सारत्न[illegible]दं ननेनैरं पुनः पुनर्यथाशक्ति सर्वमिश्रात्तत्तनुत्तमेरणसारं वस्तु निर्धार्यते न त्सारमिति सारं कृता
लंकारः कथ्यते १२६ अथोदाहरणम् संसारे शतिसुगमम् १२७ अथ श्लेषलक्षणमाह एहैरेलैरे वैत्रि यत्र यस्मिन्मेलं कीर
एकमेव पदैरप्यभिन्नैः पदैरनेकमर्थं नानाविधं वाच्यं वक्ति कुरुते असौ श्लेषनामालंकार उच्यते १२८ नरेकव पदैः
श्लेषोदाहरणे आनंदमिति यस्य राज्ञो भूपालेस्योदये लोभमवाप्य सिंधुनाथः सिंधुदेशस्वामी किलेति सत्ते बेला अंगु
लोकदादिं काजपारु नदाणं गृहीतवान् कालमति नाक्रितवान् किंभूतस्य राज्ञः प्रजानां समंतादानंदमुल्लासयतः दैः

संसारे मानुष्यसारं मानुष्यकेपि कैलोन्यम् कैलोन्ये धर्मित्वं धर्मे ध्येवापि सदयनम् १२७ एहैरेलैरे वाभिन्नैर्वा समं वत्ते
करमेवाद्वा अनेकमर्थं यत्रासौ श्लेषः स्तूयते यथा १२८ आनंदमुल्लासयतः समंतात्करै रक्षंतोपकारैः प्रजानामपसो
दये लोभमवाप्य राज्ञो जग्राह वेलां किल सिंधुनाथः १२९ कुर्वन् कुवलयोल्लासरम्यां भोजश्रियं हरन्नरेजेनानापि
पाश्रिते निशाते कांतिमत्तया १३० एकत्र यत्रैव सूनामनेकेषां निबंधनम् अस्मृन्नेघा[illegible]ब्दानां तेवदंति सत्प्र

कलाकरैर्दंडैः किं विशिष्टैरसंतापकरैः संतापदः स्वकुर्वतीति संतापकरा वसंतापकरा असंतापकरस्ति पदेर्संतापकरैः क
रैः किरणैः प्रजानामानंदमुल्लासं तनो राज्ञो निशाकरस्योदये लोभमनल्लोलत्वं प्राप्य सिंधुनाथः समुत्रो बेलां मर्यादाज
[illegible] सद्याम लिखे दादिं कामर्यादां च सिंधुदेशाधिपः समुद्रश्चेति कस्य दिनाममधुरा
[illegible]पायः किरणोऽस्य भूपस्य दंद्रस्य चानलिखे[illegible] श्लेषोदाहरणं कुर्वन्निति यो राजापि निशाते न पुरेकां
[illegible]नेकांश्च वक्ति १२९ अभिन्नैः पदैः [illegible] नरमणिप्रधानां भोजराजस्य श्रियं लक्ष्मीं
[illegible]कुवलयस्य [illegible] कुर्वन्नर [illegible] कुवलयस्य कुमुदस्योल्ला
[illegible]यात्कलावार भोजा किं विशिष्टः कुवलसस्य [illegible] राजनि तंकिं वे घरस्य हूमाः कुवलयस्य कुमुदस्योल्ला
[illegible]यांनोपिं राजा येद्रूमाः स निशांते [illegible] भातकांतिस [illegible]

